МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0134-з
спеціальності 013 Початкова освіта
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
В. С. Каратанова

Керівник: Сиваш С. В., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н., доцент

Рецензент: Зубцова Ю. Є., доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н., доцент

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«____» _____20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ (СТУДЕНТОВІ)

Каратановій Віолеті Сергіївні

1. Тема роботи: «Розвиток пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор»
Керівник роботи: Сиваш Сніжана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент
(затверджені наказом ЗНУ від 2 квітня 2025 р № 468-с)

2. Строк подання студентом роботи: 01 грудня 2025 року.

3. Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): охарактеризувати поняття пізнавальної активності та визначити її значення для розвитку молодших школярів; розкрити роль дидактичних ігор у розвитку пізнавальної активності; проаналізувати психолого-педагогічні умови ефективного застосування дидактичних ігор; визначити педагогічні умови розвитку пізнавальної активності на уроках української мови; охарактеризувати форми й методи використання дидактичних ігор у навчанні української мови; розробити методичні рекомендації щодо розвитку пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних ігор.

5. Перелік графічного матеріалу: 1 рисунок.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сиваш С. В.	01.11.2024 р.	01.11.2024 р.
Розділ 1	Сиваш С. В.	02.12.2024 р.	02.12.2024 р.
Розділ 2	Сиваш С. В.	07.04.2025 р.	0.03.2025 р.
Висновки	Сиваш С. В.	08.09.2025 р.	08.09.2025 р.

7. Дата видачі завдання: 01.11.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-березень	виконано
4	Написання другого розділу	квітень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ **Каратанова В. С.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ **Сиваш С. В.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ **Зубцова Ю. Є.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 76 с., 1 рисунок, 35 джерел.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та розробити методику розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор.

Об’єкт дослідження: процес розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Предмет дослідження: методика використання дидактичних ігор на уроках української мови у початкових класах для розвитку пізнавальної активності молодших школярів.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових джерел; синтез, порівняння, класифікація, систематизація та узагальнення теоретичних даних.

Теоретичне значення: обґрунтовано основи дидактичної гри в освітньому процесі початкової школи; визначено педагогічні умови, що сприяють ефективному використанню ігрових методів на уроках української мови у початковій школі.

Практичне значення: розроблено комплекс методичних рекомендацій щодо використання дидактичних ігор для розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Галузь використання: заклади освіти.

ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ, МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР, ДИДАКТИЧНА ГРА, УКРАЇНСЬКА МОВА, ПОЧАТКОВА ОСВІТА, ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ, МЕТОДИКА НАВЧАННЯ

SUMMARY

Karatanova V. Development of cognitive activity of primary school pupils in Ukrainian language lessons by means of didactic games. Zaporizhzhia, 2025. 76 p.

The qualification work consists of an introduction, 2 sections, findings, a list of references (35 items).

The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop a methodology for the development of cognitive activity of primary school in Ukrainian language lessons through the use of didactic games.

According to the purpose, the following tasks were defined:

1. Characterize the concept of cognitive activity and determine its significance for the development of younger schoolchildren.

2. Reveal the role of didactic games as a means of developing cognitive activity in younger schoolchildren.

3. Analyze the psychological and pedagogical conditions for the effective use of didactic games in the educational process of younger schoolchildren.

4. Determine the pedagogical conditions for the development of cognitive activity in younger schoolchildren in Ukrainian language by means of didactic games.

5. Describe the forms and methods of developing cognitive activity in younger schoolchildren in Ukrainian language lessons by means of didactic games.

6. Develop methodological recommendations for the development of cognitive activity in younger schoolchildren in Ukrainian language lessons by means of didactic games.

The object of the study is the cognitive activity of primary school pupils.

The subject of the study is the methodology of using didactic games to develop cognitive activity in Ukrainian language lessons in primary school.

The first chapter “Theoretical foundations of the development of cognitive

activity of younger schoolchildren by means of didactic games" reveals the essence of cognitive activity; describes its components, functions and significance for the educational process; analyzes the pedagogical potential of didactic games.

The second chapter "Methodology of developing cognitive activity in younger schoolchildren in Ukrainian language lessons using didactic games" substantiates the pedagogical conditions for the effective use of didactic games; presents the forms and methods of their implementation; offers methodological recommendations and examples of didactic games for Ukrainian language lessons.

Keywords: cognitive activity, primary school pupils, didactic games, Ukrainian language conditions, game-based learning, educational technologies.

ЗМІСТ

Вступ……... 8
Розділ 1 Теоретичні основи розвитку пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних ігор…….. 12
1.1 Поняття пізнавальної активності та її значення для розвитку молодших школярів…….. 12
1.2 Дидактична гра як засіб активізації пізнавальної активності учнів початкової школи…….. 19
1.3 Психолого-педагогічні умови ефективного використання дидактичних ігор у навчальному процесі молодших школярів…… 32
Розділ 2 Методика розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор…… 39
2.1 Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор…… 39
2.2 Форми та методи розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор…… 45
2.3 Методичні рекомендації щодо розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор……... 59
Висновки…… 70
Список використаних джерел……... 73

ВСТУП

Сучасна освіта стикається з багатьма викликами, що вимагають не тільки реформування змісту навчання, а й упровадження нових, більш ефективних форм та методів організації освітнього процесу. Успішне вирішення цих питань неможливе без перегляду ролі вчителя та його підходу до навчання, особливо з огляду на трансформацію суспільства. Сьогодні школа має на меті не просто дати учням основи знань, умінь та навичок, але й розвинути в них стійке бажання вчитися, прагнення дізнаватися щось нове і самостійно здобувати знання.

Сучасним учителям важливо не лише бути носіями значного обсягу навчального матеріалу та вміло його подавати, а насамперед зуміти зацікавити учнів, пробудити в них мотивацію до навчання, створити умови, за яких навіть не надто активні учні долучаться до навчальної діяльності. Тому особливої актуальності набуває питання розвитку пізнавальної активності учнів. Особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку, яким потрібна динамічна, захоплива та зрозуміла форма подачі навчального матеріалу.

У концепції Нової української школи освіта набуває діяльнісного підходу. Головний акцент робиться на активне залучення школярів до навчання, формування ключових компетентностей, розвитку особистості та її самореалізації.

Новітній підхід до початкової освіти передбачає створення простору для вільного, активного та усвідомленого навчання. Сучасні школярі – це представники покоління «альфа» – швидкі, мобільні, залежні від цифрових технологій та здатні до паралельного виконання кількох задач. Традиційні методи навчання втрачають для них ефективність. Тому важливо враховувати їхні особливості, надаючи перевагу творчим, інтерактивним прийомам, які здатні зацікавити та мотивувати до навчання.

Одним із найдієвіших засобів активізації пізнавальної активності дітей

молодшого шкільного віку є дидактична гра. Вона не тільки враховує вікові особливості учнів, але й допомагає розвивати мислення, говоріння, зосередженість, а найголовніше – робить навчання захопливим та емоційно насиченим процесом.

Гра виступає важливим чинником психофізичного та соціального розвитку дитини, забезпечуючи емоційне задоволення та задовольняючи актуальні потреби особистості. У процесі ігрової діяльності діти формують, закріплюють та вдосконалюють навички і вміння, які згодом стануть необхідними для виконання соціальних, професійних і творчих ролей. Ігрове середовище, насичене позитивними емоціями, сприяє збереженню психічного здоров'я, створюючи умови для гармонійного розвитку особистості.

Дидактичні ігри виступають механізмом опосередкованого пізнання навколишньої дійсності, сприяють усвідомленню дитиною цілей власної діяльності, трансформації абстрактних понять у конкретні образи, розвитку уяви, емоційного інтелекту, а також формуванню стійких міжособистісних зв'язків.

Одним із ключових завдань учителя є добір такої ігрової форми, яка викликає інтерес учнів і водночас сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу. В умовах сучасної освіти ігрова діяльність набуває статусу повноцінної педагогічної технології. Її доцільно застосовувати як у межах уроку, так і в позакласній роботі з метою поглиблення та систематизації знань. Для досягнення максимальної педагогічної цінності дидактичних ігор необхідно, щоб їхній зміст був тісно пов'язаний із навчальною програмою, реалізовувався у різноманітних форматах, інтегрувався з іншими дидактичними методами та сприяв розвитку когнітивної, емоційної та соціальної сфер особистості. Важливо, щоб ігрова діяльність не переважала над навчальним змістом, а слугувала засобом глибшого розуміння навчального матеріалу.

Теоретичні основи застосування ігор в освітньому процесі, їхню педагогічну цінність та вплив на розвиток особистості ґрунтовно досліджено у працях багатьох видатних вчених. Зокрема, питанню дидактичної гри значну увагу приділяли такі педагоги, як Н. Бібік, Г. Ващенко, Я. Коменський,

С. Лісова, А. Макаренко, С. Русова, О. Савченко, В. Сухомлинський та ін. Їхні праці стали основою для осмислення гри, як важливого інструменту в навчанні, вихованні й розвитку особистості молодшого школяра.

Різноманітні аспекти впровадження гри в освітньому процес також стали об'єктом дослідження психологів, серед яких О. Киричук, Ж. Піаже, В. Роменець, Т. Титаренко.

Хоча дослідниками доведено численні переваги дидактичних ігор, питання їхнього застосування в контексті компетентнісно-орієнтованого навчання учнів 1-4 класів досі потребує додаткових досліджень. Тому, враховуючи актуальність цієї проблеми, можна визначити основну мету кваліфікаційної роботи: обґрунтувати методику розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор.

Завдання кваліфікаційної роботи обумовлені її метою:

1. Охарактеризувати поняття пізнавальної активності та визначити її значення для розвитку молодших школярів.

2. Розкрити роль дидактичних ігор як засобу розвитку пізнавальної активності молодших школярів.

3. Проаналізувати психолого-педагогічні умови ефективного використання дидактичних ігор у навчальному процесі молодших школярів.

4. Визначити педагогічні умови розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор.

5. Описати форми та методи розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор.

6. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор.

Об'єкт дослідження – процес розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Предмет дослідження – методика використання дидактичних ігор на уроках української мови у початкових класах для розвитку пізнавальної

активності молодших школярів.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження було використано такі методи: аналіз педагогічної, психологічної, методичної літератури з досліджуваної проблеми для визначення об’єкта, предмета, мети дослідження, формулювання його завдань; синтез, порівняння, класифікація, систематизація та узагальнення теоретичних даних.

Теоретичне значення: обґрунтовано основи дидактичної гри в освітньому процесі початкової школи; визначено педагогічні умови, що сприяють ефективному використанню ігрових методів на уроках української мови у початковій школі.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій щодо використання дидактичних ігор для розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Результати дослідження можуть бути використані у роботі вчителів початкових класів, викладачів закладів післядипломної педагогічної освіти, студентів педагогічних спеціальностей, а також під час створення навчально-методичних посібників з методики викладання української мови в початковій школі.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

1.1 Поняття пізнавальної активності та її значення для розвитку молодших школярів

Пізнавальна активність є одним із провідних чинників, що визначають якість та результативність освітнього процесу у початковій школі. Вона відображає ступінь зацікавленості учня у пізнанні навколишнього світу, готовність та здатність до самостійного здобуття знань, а також внутрішню мотивацію до навчання. У молодшому шкільному віці пізнавальна активність виявляється у прагненні дитини досліджувати, ставити запитання, шукати нові способи розв’язання завдань та перевіряти власні здогадки на практиці.

Період молодшого шкільного віку є особливо важливим для формування пізнавальної активності, оскільки саме у цей час розвиваються пізнавальні процеси (увага, пам’ять, мислення, уява) та формується ставлення до навчання як до цінності. Активна пізнавальна діяльність сприяє переходу учня від зовнішньої мотивації («треба») до внутрішньої («хочу»), що підвищує стійкість і результативність навчання.

У педагогічній науці поняття «пізнавальна активність» розглядається у різних аспектах. Одні дослідники визначають її як особистісну якість, що виявляється у прагненні до пошуку та засвоєння нової інформації, інші – як цілісну систему мотивів, інтересів та інтелектуальних дій, спрямованих на пізнання. Існує також підхід, за яким пізнавальна активність розглядається як динамічний стан, що забезпечує включення учня у продуктивну навчальну діяльність. Так Т. Ткачук поняття «активність» пов’язує з поняттям «діяльність», а під пізнавальною активністю розуміє самостійну, ініціативну діяльність

дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [33, с. 10]. Цінним є наголос на самостійності та ініціативності, адже саме ці якості визначають глибину й стійкість пізнавальної активності. Орієнтація на реальні життєві ситуації робить процес пізнання більш осмисленим і мотивованим для молодших школярів.

На думку В. Лозової, активність – це риса особистості, яка знаходить вияв у готовності, прагненні до самостійної діяльності, якості її здійснення, виборі оптимальних шляхів для досягнення поставленої мети, виявляючи тим самим своє ставлення до конкретної діяльності та її результатів [11, с. 15]. Акцент на внутрішніх якостях особистості дозволяє розглядати пізнавальну активність як стійку характеристику, а не лише як тимчасовий стан. Такий підхід дає змогу оцінювати не тільки дії учня, а й рівень його готовності до навчання та саморозвитку.

Український психолог Г. Костюк у «Педагогічній енциклопедії» визначає активність як здатність людини змінювати навколишню реальність відповідно до власних потреб, переконань і цілей. Як особистісна риса вона проявляється в енергійній та ініціативній участі у різних видах діяльності – навчанні, праці, громадському житті, творчості, спорті, іграх тощо [34, с. 76].

Дослідниця П. Зубкова розглядає пізнавальну активність як свідомо спрямовану діяльність, що має на меті формування індивідуальних особистісних якостей у процесі навчально-пізнавальної діяльності [9, с. 28].

Натомість Є. Красновський визначає пізнавальну активність як комплексний прояв особистості дитини, що охоплює зацікавленість новим, прагнення досягти результату, задоволення від процесу пізнання, налаштованість на пошук рішень та готовність виконувати завдання, складність яких поступово зростає і становить основу навчального процесу [9, с. 28].

Проблема сутності активності та особливостей її прояву у процесі пізнання учнів молодшого шкільного віку знайшла широке висвітлення у педагогічній літературі. Аналіз наукових джерел дав змогу виокремити кілька підходів до її

трактування.

По-перше, активність розглядається як необхідна умова формування самостійності, як мимовільне прагнення до дії або як ставлення суб'єкта до об'єкта, що виявляється у взаємному опосередкуванні одного іншим.

По-друге, низка дослідників визначають активність, зокрема й пізнавальну, як широку категорію, що охоплює діяльність у всьому її різноманітті.

По-третє, пізнавальна активність тлумачиться як риса особистості, що максимально відображає яскравий прояв її індивідуальності.

І, нарешті, в межах соціально орієнтованого підходу пізнавальна активність розглядається як одна з форм соціальної активності – жива, енергійна діяльність, спрямована на виконання поставленого завдання.

Узагальнюючи різні наукові підходи, можна стверджувати, що пізнавальна активність трактується як багатогранне явище, яке поєднує риси особистості, внутрішню мотивацію і здатність до цілеспрямованої самостійної діяльності. В одних випадках акцент робиться на її прояві як стійкої індивідуальної характеристики, в інших – як динамічного стану, що стимулює навчальну діяльність і зумовлюється конкретними життєвими ситуаціями.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «пізнавальна активність» у психолого-педагогічній літературі немає, проте всі підходи сходяться на визнанні її ключової ролі у формуванні особистості та забезпеченні успішного навчання молодших школярів. Саме різноплановість трактувань дає змогу глибше зрозуміти сутність цього феномену та створює підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Пізнавальна активність не є вродженою якістю, а формується упродовж усього життя людини. Її розвиток у молодшому шкільному віці зумовлюють два ключові чинники: природна допитливість дитини та цілеспрямований вплив педагога. Про природну зацікавленість свідчать такі прояви, як зосереджена увага, зацікавлений погляд, емоційна реакція (усмішка, здивування), а також прагнення дослідити об'єкт – доторкнутися до нього чи взаємодіяти з ним.

Науковці виокремлюють три рівні пізнавальної активності [14, с. 8]:

1. Активний рівень розвитку характеризується стійкою яскраво вираженою потребою у пізнанні, яка проявляється незалежно від виду діяльності. Учні з таким рівнем розвитку охоче відкривають нове, експериментують, знаходять різноманітні способи розв'язання завдань. Вони щиро радіють власним досягненням, засмучуються у разі невдач, прагнуть бути першими, не бояться труднощів і можливих помилок.

2. Середній рівень є найбільш поширеним серед учнів. Діти з такою пізнавальною активністю виявляють інтерес лише у певних, зазвичай емоційно насичених ситуаціях. Вони швидко залучаються до роботи, проте за наявності перешкод чи ускладнень втрачають інтерес і потребують підтримки, заохочення та схвалення з боку дорослих, щоб продовжити діяльність. Як правило, такі учні діють за готовим зразком і рідко проявляють ініціативу.

3. Пасивний рівень властивий дітям, які виявляють байдужість як до спілкування, так і до навчальної діяльності. Вони не розпочинають роботу без нагадування або підказки дорослого, повільно включаються у завдання і не виявляють зацікавленості в кінцевому результаті.

Таким чином, рівні пізнавальної активності відображають різну ступінь зацікавленості, мотивації та готовності дитини до пізнавальної діяльності. Активний рівень є запорукою успішного навчання та творчого розвитку, тоді як середній і пасивний вимагають додаткової педагогічної підтримки й стимулювання. Тому вчителю важливо створювати такі умови, які сприяють формуванню та підвищенню пізнавальної активності, адже це безпосередньо впливає на якість засвоєння знань і загальний розвиток молодших школярів.

Пізнавальну активність можна охарактеризувати через сукупність різних складових, серед яких провідну роль відіграє пізнавальний інтерес, що виступає основним стимулом та рушійною силою процесу пізнання.

Інтерес – емоційний вияв пізнавальних потреб людини, що реалізується у спрямованості людини на певні об'єкти, прагненні глибше і повніше їх пізнати [29, с. 46].

Пізнання – це процес, спрямований на здобуття істини, який здійснюється без прагнення отримати вигоду. Його основою є внутрішня потреба дізнаватися нове. Суб'єктивно інтереси виявляються в позитивному ставленні до об'єкта пізнання [29, с. 46].

Становлення пізнавального інтересу забезпечує розуміння учнями необхідності зосередженого та мотивованого ставлення до виконання поставлених завдань. Пізнавальний інтерес стимулює роботу всіх психічних процесів людини, а на високому рівні розвитку спонукає школяра до активного перетворення навколишньої дійсності через власну діяльність: ускладнення поставлених цілей, виокремлення важливих та актуальних аспектів для їх досягнення, пошук нових ефективних способів дії та внесення в них елементів творчості.

Відомий психолог С. Рубінштейн підкреслював, що інтерес є фокусування уваги на конкретному об'єкті чи ідеї, що викликає бажання більш детально пізнати його і глибше зануритися в його сутність, не відволікаючись. Потреба, яка залишається неусвідомленою, так і не перетвориться на справжню мотивацію, натомість усвідомлення цієї потреби сприяє виникненню інтересу до об'єкта.

Основними рисами інтересу є емоційна привабливість об'єкта та усвідомлення його важливості. Інтерес відображає загальну спрямованість особистості і охоплює всі аспекти її психічної діяльності.

Кожен урок і навчальне завдання містять у собі цікаві моменти, які відкривають нові факти та спонукають учня по-іншому поглянути на навколишній світ. Завдяки власному досвіду та впливу середовища, учень має можливість обирати ті теми, які викликають у нього зацікавленість. Проте іноді вчитель не враховує інтереси та можливості школярів, застосовуючи методики, що не відповідають їхньому рівню, що ускладнює процес навчання. Саме пізнавальний інтерес є ключовою основою для ефективної педагогічної роботи, спрямованої на розвиток особистості дитини.

Пізнання неможливе без активної розумової діяльності, яка формується під

впливом учителя. Інтерес учнів виявляється в різноманітних видах діяльності, що дає змогу творчо підходити до його розвитку. Отже, пізнавальний інтерес можна визначити як вибіркову спрямованість особистості на об'єкти навколишнього світу, що характеризується постійним бажанням досліджувати і пізнавати довкілля. Постійно розвиваючись і зміцнюючись, пізнавальна активність стає фундаментом для формування позитивного ставлення до навчального процесу.

Пізнавальна активність є різновидом соціальної активності, що проявляється у ставленні до процесу пізнання. Вона формується під час навчальної діяльності та визначає інтенсивність, характер навчального процесу та його результати. Основними показниками пізнавальної активності є обсяг і якість опрацьованого матеріалу, рівень пізнавального інтересу, сформованість умінь розумової діяльності, готовність до навчання на певному етапі, а також ступінь самостійності й ініціативності у навчанні та пізнанні. Пізнавальна активність охоплює всі аспекти життєдіяльності учня і впливає на його успіх та соціальний статус. Вона може стати стійкою рисою особистості та важливою складовою характеру.

Пізнавальна активність є потужним засобом навчання. Варто підкреслити, що цікаве викладання – це не просто демонстрація яскравих експериментів, барвистих наочних матеріалів або захопливих історій. Воно не зводиться й до спрощеного викладу, де учень лише механічно запам'ятовує поданий матеріал. Справжній навчальний інтерес формується тоді, коли перевагу отримують внутрішні мотиви, здатні підтримувати і посилювати перші спалахи зацікавленості, викликані зовнішніми факторами. Елементи новизни, несподіванки, оригінальності, а також емоційна насиченість матеріалу не лише залучають увагу, але й пробуджують бажання глибше осягнути тему, що забезпечує тривалість інтересу.

Вчителю необхідно бути чутливим до кожної дитини, уважно помічати навіть найменші прояви інтересу до різних аспектів навчання та створювати умови для їх розвитку. Саме завдяки такій турботі педагог може розпалити в

учнях живий інтерес до пізнання, що є важливим чинником формування пізнавальної активності.

Виходячи з різних наукових підходів до поняття «активність» та «пізнавальна активність», можна сформулювати кілька ключових положень. Пізнавальну активність слід розглядати як окремий вид активності, що виражається у прагненні особистості відкривати нове, невідоме. Вона передбачає залучення інтелектуальних, моральних і вольових навчальних цілей, а також прояви самостійності, ініціативи та творчості у процесі діяльності.

Ця активність є внутрішньою якістю особистості, яка стимулює пізнавальні потреби на різних етапах життя і в різних сферах – у грі, навчанні, трудовій діяльності. У процесі пізнавальної активності дитина активно оволодіває новими знаннями, розширює свої уміння і досліджує навколишній світ.

Водночас пізнавальна активність підтримує та посилює пізнавальний інтерес – емоційно забарвлену форму потреби у знаннях, що спонукає дитину до пізнання. Активність також розглядається як фундамент для формування самостійності, а також як бажання діяти і реагувати на навколишні умови. Вона виявляється у взаємодії суб’єкта з об’єктом через систему опосередкованих зв’язків і включає у себе різноманітні форми діяльності.

Отже, пізнавальна активність – це цілеспрямований інтерес дитини до освоєння нових умінь, навичок і знань про світ, що вимагає постійного використання різних способів пізнавальної діяльності та сприяє розширенню кругозору. Значення пізнавальної активності для розвитку молодших школярів полягає у тому, що вона не лише підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу, а й формує в учнів уміння самостійно працювати з інформацією, робити висновки, узагальнення та застосовувати знання у нових ситуаціях. Таким чином, розвиток пізнавальної активності виступає необхідною умовою успішної адаптації дитини до подальшого навчання та її гармонійного особистісного становлення.

1.2 Дидактична гра як засіб активізації пізнавальної активності учнів початкової школи

Одним із найбільш ефективних засобів активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи є дидактична гра. Вона поєднує в собі навчальні та ігрові елементи, створюючи умови для засвоєння знань у невимушеній та емоційно насиченій атмосфері. Завдяки ігровій формі навчання молодші школярі легше сприймають новий матеріал, виявляють зацікавленість, проявляють ініціативу та прагнення до самостійних пошуків. Ігрові прийоми є універсальною формою діяльності, всередині якої відбуваються основні прогресивні зміни в психіці та особистості, гра визначає відношення з оточуючими людьми, готує до нових видів діяльності [20, с. 65].

Початкова школа є важливим етапом у розвитку дитини, коли формуються основи її інтелектуальної та особистісної сфери. У цей час у молодших школярів природно поєднується прагнення до пізнання з потребою у грі. Завдання педагога полягає в тому, щоб гармонійно поєднати ці дві потреби, спрямовуючи ігрову активність на досягнення навчальних цілей.

Проаналізуємо, як поняття «дидактична гра» трактується у різних наукових джерелах. М. Фіцула визначає дидактичну гру як особливий вид гри, через яку дорослі поступово й природно вводять дітей у процес навчання [29, с. 486]. Такий підхід поєднує пізнавальний інтерес дитини із цілеспрямованим засвоєнням знань, роблячи навчання більш захопливим та ефективним.

За словником-довідником з професійної педагогіки, дидактична гра – це специфічний вид навчального заняття, з комплексним аналізом достатньо місткої психолого-педагогічної або методичної проблеми; види кооперативно-змагальної діяльності команд у теоретичному і практичному аналізі проблем, у практичному синтезі знань, умінь та навичок; насиченого різноманітними прийомами активного навчання, синтезованими в дидактичний комплекс

[28, с. 51]. Таке визначення дидактичної гри відображає її багатогранність і глибоку педагогічну цінність. Воно показує, що гра є не просто способом розваги, а складним процесом, який поєднує теоретичний аналіз і практичне застосування знань. Особливий акцент на кооперативній та змагальній діяльності команд свідчить про важливість розвитку у дітей умінь працювати в колективі, приймати рішення та відповідати за результати своєї діяльності. Крім того, використання різноманітних прийомів активного навчання робить освітній процес більш динамічним, заохочує дітей до самостійності, творчості й критичного мислення. Завдяки такому підходу дидактична гра стає потужним засобом, що сприяє всебічному розвитку особистості, формує соціальні компетентності і підвищує мотивацію до навчання. Це робить її незамінним інструментом у початковій школі, де важливо поєднувати ефективність засвоєння знань з емоційним та соціальним розвитком дитини.

Науковиця Н. Салань розглядає дидактичну гру як форму організації навчання, виховання і розвитку особистості, яка здійснюється педагогом на основі цілеспрямовано організованої діяльності учнів за спеціально розробленим ігровим сценарієм, спираючись на максимальну самоорганізацію учнів при моделюванні досвіду людської реальності [27, с. 109].

Дослідники Н. Бібік та М. Вашуленко трактують ігрову діяльність як важливий дидактичний засіб, що стимулює у дітей розвиток умінь самостійно мислити та діяти. Науковці наголошують, що гра створює в навчальному колективі атмосферу свободи і творчої відкритості, сприяє розкриттю потенціалу дитини та забезпечує умови для її саморозвитку.

З точки зору О. Савченко, дидактична гра – це засіб навчання, оскільки вона спрямована на засвоєння й використання конкретних знань, умінь і навичок та є механізмом навчання, основний педагогічний зміст та призначення якого – навчати діяти [25, с. 236].

Ідеї щодо ролі гри у становленні особистості висвітлені у працях багатьох відомих філософі, педагогів та психологів. На думку вчених, серед яких Л. Божович, П. Гальперін та О. Запорожець, гра вважається провідним видом

діяльності у молодшому шкільному віці. Саме в процесі гри в психіці дитини відбуваються важливі зміни, формуються риси, що забезпечують перехід до наступного, вищого етапу розвитку. Під час ігрової діяльності вдосконалюються та перебудовуються пізнавальні інтереси, виникають нові форми активності та з'являються перші елементи навчання [35, с. 88].

Отже, дидактична гра у наукових джерелах постає як важливий педагогічний метод, що поєднує захоплення дітей з цілеспрямованим оволодінням знаннями. Вона сприяє розвитку аналітичного мислення, ініціативності та колективної взаємодії, створюючи умови для творчого самовираження та особистісного зростання. Завдяки своїй різноплановості та активній участі учнів, цей метод є ефективним інструментом для формування практичних навичок і мотивації до подальшого навчання.

Про гру сказано багато позитивного. Вона є невід'ємною частиною дитячого життя, наповненого радістю, емоціями та досягненнями. Гра – це природний спосіб активності для дітей. Саме цей аспект підкреслював видатний український педагог-гуманіст, Василь Сухомлинський. У своїх працях він зазначав, що в грі розкриваються творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Гра – величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості і любові до знань [30, с. 95]. Ці слова чудово ілюструють глибоке розуміння педагогом ролі гри в розвитку дитини. Він наголошує, що гра – це життєво важливий процес, який стимулює творче мислення і пізнавальний інтерес.

Класик педагогічної думки А. Макаренко писав: «Гра має важливе значення в житті дитини, має те саме значення, яке у дорослого має діяльність, робота, служба. Якою буде дитина в грі, такою вона буде і в праці, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається перш за все в грі» [12, с. 145]. Таке розуміння гри як фундаменту майбутньої діяльності підкреслює її виховний потенціал. Гра стає першою «школою» життя, де дитина відпрацьовує важливі соціальні ролі, навчається взаємодії з іншими та набуває навичок, необхідних для

успішної самореалізації. Такий підхід акцентує увагу на тому, що гра – це ключовий інструмент формування характеру і професійної готовності.

Видатний педагог К. Ушинський наголошував на винятковій ролі гри у житті дитини як ключового виду діяльності: «Гра – це величезний засіб виховання. Через гру дитина пізнає світ, пізнає себе, пізнає інших людей. Гра – це джерело радості, творчості, пізнання».

Отже, досвідчені педагоги здавна визнавали гру одним із найефективніших методів навчання та виховання. Вони підкреслювали, що гра не лише сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дитини, а й відіграє важливу роль у формуванні її особистісних якостей, соціальних навичок та моральних цінностей. Для дитини гра – це не просто спосіб розваги чи проведення часу, а справжнє життя, наповнене емоціями, переживаннями, перемогами та поразками. Саме через гру молодші школярі природно засвоюють основи спілкування, співпраці, взаємодії з однолітками та дорослими, що є важливою складовою їхньої соціалізації.

Дидактична гра має різні трактування, проте всі вони підкреслюють її значення у навчальному процесі. Для більшої цілісності розуміння варто звернутися й до класифікації ігор, яка допомагає виявити їхній педагогічний потенціал. У науковій літературі існує кілька підходів до класифікації дидактичних ігор, однак найбільш поширеною є система, побудована за змістом та характером ігрових дій.

Важливий внесок у розробку класифікації дидактичних ігор здійснив український педагог і методист В. Онищук. Учений виокремив основні типи ігор:

- Дидактичні ігри – спрямовані на формування знань, умінь та навичок. Вони можуть застосовуватися для вивчення нового матеріалу, закріплення та узагальнення знань.
- Сюжетно-рольові ігри – передбачають виконання учнями певних ролей. Такі ігри розвивають творчість, комунікативність та вміння працювати у колективі.

• Ігри з елементами змагання – забезпечують ситуацію суперництва між учасниками, що стимулює розвиток наполегливості, ініціативності та прагнення до успіху.

Окрім цього В. Онищук запропонував розгорнуту класифікацію ігрових технологій за низкою критеріїв:

1) за характером ігрового процесу:

• ігри з правилами, де дотримання умов є обов'язковим,

• ігри без правил, що будуються на творчості й уяві учасників;

2) за кількістю учасників:

• індивідуальні,

• парні,

• групові;

3) за видом діяльності:

• діяльнісні (активна участь у грі),

• ігри-спостереження (пасивна участь із позиції глядача);

4) за навчальними завданнями:

• ігри на засвоєння нових знань,

• ігри на розвиток мислення (логічного, критичного, творчого),

• ігри на формування практичних умінь і навичок;

5) за предметно-дидактичним забезпеченням:

• ігри з використанням наочних матеріалів (картки, схеми, моделі),

• ігри без наочного супроводу;

6) за місцем у навчальному процесі:

• ігри під час вивчення нового матеріалу,

• ігри для закріплення знань та умінь,

• ігри для контролю навчальних досягнень.

Варто зазначити, що класифікація ігор В. Онищука розкриває загальні основи дидактичної гри, однак не деталізує особливості ігрових завдань, правил та дій. Цю прогалину частково заповнює класифікація, запропонована

О. Сорокіною. Вона ґрунтується на спрямованості ігор і виокремлює такі види:

- ігри-подорожі – відображають реальні факти та події, надають уроку життєвої реальності, підсилюють зацікавлення та емоційне враження від навчання;
- ігри-доручення – передбачають виконання класом певного завдання, що сприяє формуванню відповідальності й колективної діяльності;
- ігри-припущення – будуються на пошуку відповіді на завдання типу «Що було б, якби…?». Такі ігри стимулюють осмислення подальших дій, уміння співвідносити знання з новими умовами та встановлювати причинно-наслідкові зв’язки;
- ігри-загадки – розвивають уміння аналізувати, робити висновки, сприяють активізації мисленнєвих процесів;
- ігри-бесіди – базуються на спілкуванні педагога з учнями, що набуває ігрового характеру. Їхня цінність полягає у розвитку вміння слухати, зосереджувати увагу на змісті та висловлювати власні думки.

Отже, різні підходи до класифікації дидактичних ігор свідчать про їхню універсальність і широкий спектр педагогічного потенціалу. Кожен тип гри має власні можливості впливу на навчально-виховний процес, тому їхнє раціональне використання забезпечує активність, зацікавленість та розвиток учнів.

Під час ігрової діяльності у дітей формується здатність зосереджувати увагу, розвиваються пам’ять і мислення, зростає мотивація до навчання. Гра дозволяє їм засвоювати нові знання та навички у невимушеній, цікавій формі, що значно підвищує ефективність навчального процесу.

Враховуючи ці важливі аспекти, варто зауважити, що ігрова діяльність не виникає випадково, а є цілеспрямованим педагогічним інструментом. Вона спирається на усвідомлену здобувачами освіти потребу в засвоєнні знань і умінь, сформоване на їх основі ставлення, що у наслідку впливає на загальну результативність навчальної діяльності [5, с. 26].

Дидактична гра відіграє ключову роль у сучасному освітньому процесі,

оскільки вона поєднує у собі навчання та розвиток особистості через активну діяльність. Її використання сприяє не лише кращому засвоєнню навчального матеріалу, а й стимулює внутрішні ресурси дитини, що забезпечує більш глибоке і стійке засвоєння знань. Завдяки поєднанню творчості, взаємодії з однолітками та практичного застосування здобутих умінь, дидактична гра стає потужним інструментом у формуванні всебічно розвиненої особистості. Також важливим аспектом є те, що через гру формується внутрішня мотивація до навчання, що в подальшому позитивно впливає на академічні успіхи і соціальну адаптацію учнів.

Усі переваги дидактичної гри реалізуються через низку основних функцій (рис. 1.1), які й визначають її педагогічну цінність.

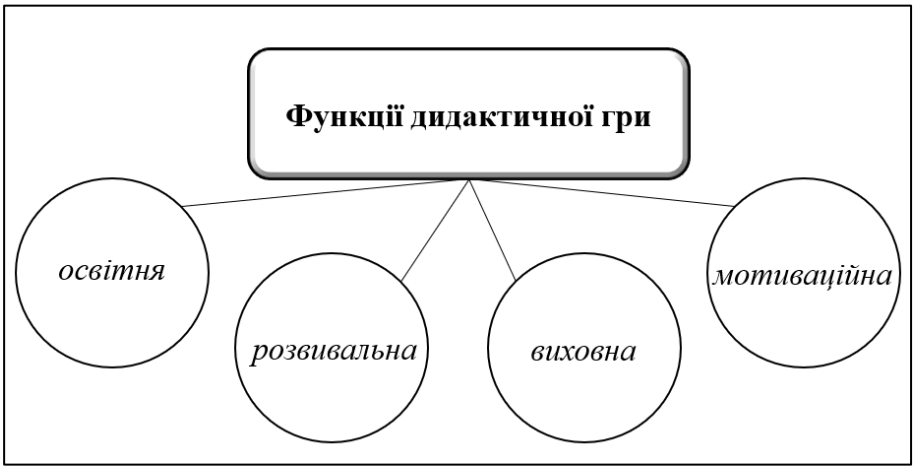

Рисунок 1.1 – Функції дидактичної гри

Головною функцією дидактичної гри є навчальна, яка ґрунтується на чітко визначеній дидактичній меті, представленій учням у формі проблемної ігрової ситуації. Гра створює умови, у яких навчальний матеріал подається у доступній та цікавій формі, що підвищує мотивацію учнів. Завдяки ігровим завданням діти краще запам’ятовують інформацію, вчаться застосовувати її на практиці та пов’язувати з реальними життєвими ситуаціями. Така форма роботи допомагає пояснювати складні теми простими словами, підтримує активність школярів і сприяє формуванню стійких пізнавальних інтересів.

Розвивальна функція дидактичної гри полягає у стимулюванні мислення,

уяви та творчих здібностей учнів. Під час гри дитина тренує пам’ять, увагу, швидкість реакції, вчиться аналізувати ситуації та знаходити різні способи розв’язання завдань. Ігри часто спонукають діяти нестандартно, поєднувати знання з різних тем та робити власні висновки; допомагають дітям краще розуміти причинно-наслідкові зв’язки, бачити закономірності, розвивати мовлення та здатність чітко формулювати думки. Завдяки грі інтелектуальний розвиток відбувається природно і в захопливій формі.

Виховна функція дидактичної гри полягає у створенні сприятливого середовища, в якому дитина вчиться із задоволенням та проявляє зацікавлення до нового. Під час гри школярі поступово набувають навичок спілкування, вчаться слухати інших, висловлювати власну думку та аргументувати її. Заняття із застосуванням ігор формують уважність, наполегливість, упевненість у собі та вміння співпрацювати. Командні ігри допомагають дітям відчути власну значущість, а успіх спонукає до подальшої активності. Для багатьох учнів саме гра стає моментом, коли вони відкривають у собі сміливість діяти, пропонувати ідеї та підтримувати інших.

Мотиваційна функція дидактичної гри сприяє створенню позитивного емоційного фону та підтримує інтерес до навчання. Ігрова діяльність пробуджує природну допитливість учнів, перетворює процес засвоєння знань на захопливу подорож. Під час гри діти відчувають радість від виконання завдань, прагнуть досягти мети та проявляють ініціативу. Такий підхід допомагає формувати внутрішню мотивацію, коли прагнення вчитися зумовлене не лише зовнішніми заохоченнями, а й задоволенням від власних досягнень.

Отже, дидактична гра, реалізуючи усі свої функції, сприяє комплексному розв’язанню завдань освітнього процесу. Саме тому дидактичні ігри доцільно використовувати у навчанні систематично, а не лише епізодично.

Однак варто пам’ятати, що дидактична гра на уроці не є самоціллю, а виступає важливим засобом навчання та виховання. Ефективність гри визначається доцільністю її застосування на певному етапі уроку, з урахуванням знань, умінь і навичок учнів, а також складності поставлених перед ними

завдань. Гра допомагає учням, коли складно, коли є необхідність створити додатковий емоційний фон навчання, допомагає опосередковано впливати на хід і результати їхньої діяльності [32, с. 94].

У сучасній школі ігрова діяльність використовується в таких випадках:

- в якості самостійних технологій для засвоєння поняття теми і навіть певного розділу навчального предмету;
- як елементи обширної технології;
- в якості уроку, або його частини (вступу, пояснення, закріплення, вправи, контролю);
- як технологія позакласної роботи [26, с. 124].

Організовуючи ігрову діяльність молодших школярів, вагомим є дотримання таких правил: чітко визначати навчальну мету; залучати до гри всіх учнів класу; учитель – керівник процесу гри; оцінювання учнів є обов'язковим [24, с. 70].

Дидактичну гру можна ефективно використовувати на будь-якому етапі уроку, проте її роль і функції можуть змінюватися залежно від завдань, які ставить перед собою вчитель.

- На початку уроку гра виконує організаційну та мотиваційну функцію. Вона допомагає швидко зосередити увагу дітей, налаштувати їх на робочий лад, створити позитивний емоційний фон і пробудити інтерес до теми. На цьому етапі доцільно застосовувати ігри, що активізують мислення, пам'ять, увагу, а також стимулюють допитливість учнів.
- Під час основної частини уроку дидактична гра стає дієвим інструментом засвоєння, закріплення, узагальнення або повторення навчального матеріалу. Тут гра інтегрується у процес пояснення чи відпрацювання нового матеріалу, дозволяючи зробити навчання динамічним та практично спрямованим. Вона може включати елементи змагання, пошуку інформації, вирішення проблемних ситуацій, що підвищує зацікавленість та сприяє кращому розумінню теми.
- Наприкінці уроку гра може мати підсумковий, пошуковий або творчий

характер. Це дає змогу учням у невимушеній формі закріпити вивчене, проявити креативність, використати отримані знання у нових ситуаціях. Підсумкова гра також допомагає завершити урок на позитивній емоційній ноті, залишаючи в учнів відчуття задоволення від навчального процесу.

Вчителю варто пам’ятати, що на кожному етапі уроку гра має бути цікавою, доступною, охоплювати різні види діяльності учнів.

Для ефективної організації дидактичної гри важливо чітко розуміти, що цей процес складається з певних послідовних етапів. Кожен з яких має своє значення і впливає на результативність навчання через гру. Переходячи до практичного аспекту, розглянемо основні кроки, які варто враховувати під час підготовки і проведення дидактичних ігор.

Процес дидактичної гри включає кілька ключових етапів:

1. Вибір теми гри. Необхідно обрати такий матеріал, який відповідає поставленим навчальним завданням і є цікавим та доречним для учнів.

2. Визначення мети і завдань. Потрібно чітко сформулювати, що саме має бути досягнуто в результаті гри, які знання, навички чи вміння слід розвинути.

3. Підготовка та безпосереднє проведення. Треба забезпечити відповідні умови, інструменти й організувати хід гри таким чином, щоб вона була цікавою, пізнавальною та корисною для всіх учасників.

Від дотримання певних вимог і рекомендацій залежить успіх гри, тому слід звернути увагу на такі моменти:

- Гра має відповідати Типовій освітній програмі та враховувати вікові особливості дітей, щоб бути доступною й ефективною для конкретної вікової групи.
- Завдання повинні бути збалансованими: не надто простими, щоб не втрачати інтерес, і не надто складними, щоб уникнути розчарування та зниження мотивації.
- Важливо використовувати різноманітні ігрові форми, що підтримують увагу і сприяють кращому засвоєнню матеріалу.
- Гра має проходити за участі всього класу, що сприятиме формуванню в

учнів умінь працювати разом і підтримувати одне одного.

- Рекомендується починати з простих ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи їх у міру накопичення знань і формування нових умінь.
- Проведення ігор повинно бути систематичним і цілеспрямованим, щоб забезпечити стабільний розвиток пізнавальної активності.
- Доцільно використовувати короткі за часом ігри, адже довгі можуть призвести до втрати концентрації уваги та інтересу учнів.

Таким чином, ретельне планування та послідовність у проведенні дидактичних ігор є запорукою їхньої ефективності як інструменту навчання і виховання.

Для успішного проведення дидактичної гри важливо розуміти її внутрішню будову. Структура таких ігор є водночас цікавою та складною, адже складається із взаємопов'язаних елементів, які утворюють цілісну систему [2, с. 19]:

- Дидактичне завдання, що визначається метою навчального й виховного впливу, формулюється педагогом і відтворює його навчальну діяльність [5, с. 27].
- Зміст дидактичної гри ґрунтується на змісті процесу навчання і направлений на пізнання учнями навколишнього світу, на оволодіння окремими способами навчально-пізнавальних дій відповідно до навчальних завдань, а також формування певних моральних цінностей [2, с. 19].
- Сюжет гри – це детальний опис змісту дидактичної гри, що включає послідовність дій учасників і очікувані результати їхньої діяльності.
- Правила гри визначають норми поведінки та взаємодії між учасниками, регулюють хід гри і допомагають зосередити увагу учнів на виконанні навчальних завдань. Якщо правила не встановлені заздалегідь, гра може проходити хаотично, і навчальні цілі залишаться не досягнутими. Тому вчитель має завчасно ознайомити учнів із правилами, які мають як освітню, так і організаційну функцію.

• Результат гри. Підсумки підбиваються одразу після завершення гри – це може бути підрахунок балів, визначення найкращих учасників або команди-переможниці, при цьому акцент робиться на досягненнях і успіхах кожного гравця [5, с. 27].

Усі компоненти дидактичної гри разом створюють цілісний і продуманий процес, що забезпечує досягнення навчальних і виховних цілей та активізує пізнавальну діяльність учнів.

Дидактичні ігри відповідають природним потребам молодших школярів, оскільки поєднують у собі елементи навчання, прикладної, репродуктивної та творчої діяльності, що дає змогу розвивати емоційну сферу дитини, її пізнавальні інтереси, інтелектуальні та духовні потреби [19, с. 188], тому їх доцільно впроваджувати на кожному уроці. Особливо це стосується адаптаційно-ігрового періоду у навчальному процесі першокласників, адже становлення і розвиток їхньої навчальної діяльності відбувається у період ще слабких довільних процесів: уваги, сприймання, пам’яті тощо. Вони швидко втомлюються, їхня увага знижується, їм набридає одноманітність. Цінність дидактичної гри у тому, що вона виконує роль емоційної розрядки, запобігає втомі дітей, знижує гіподинамію [6, с. 134]. Поєднання навчального матеріалу з емоційно забарвленим сприйняттям стимулює пізнавальну активність та сприяє творчому розвитку особистості [5, с. 27]. Але гра також потрібна і в 2-4 класах. Деякий програмовий матеріал потребує від дитини значних вольових зусиль та багаторазового виконання різних варіантів вправ для його засвоєння. Саме тоді гра, запобігаючи перевантаженню дитини, допомагає реалізувати навчальну мету значно швидше, ніж будь-який педагогічний засіб. Гра дає змогу педагогові здійснювати управління розумовими здібностями та їхнім розвитком; формувати цінні риси особистостей і взаємини дітей у доступній і привабливій для них ігровій формі.

Гра в контексті Нової української школи – це не просто приємне дозвілля чи розвага, а повноцінний та ефективний інструмент організації навчального процесу. Вона розглядається як природний для дитини спосіб пізнання світу, що

поєднує навчання з емоційно забарвленою діяльністю. Завдяки грі учні мають змогу вчитися в атмосфері зацікавленості та внутрішньої мотивації, без відчуття примусу, що особливо важливо у молодшому шкільному віці.

У НУШ гра є важливим засобом реалізації компетентнісного підходу: вона допомагає формувати ключові компетентності, визначені Державним стандартом початкової освіти. Зокрема розвиваються:

- спілкування державною та іноземними мовами – через рольові та комунікативні ігри;
- математична компетентність – через логічні та стратегічні дидактичні ігри;
- ініціативність та підприємливість – через ігри, що вимагають планування дій та прийняття рішень;
- уміння вчитися впродовж життя – через пізнавальні ігрові завдання, які формують самостійність та критичне мислення;
- соціальна та громадянська компетентності – через командні ігри, де учні вчаться співпрацювати, домовлятися, дотримуватися правил і норм поведінки.

Використання гри в освітньому процесі НУШ забезпечує індивідуалізацію навчання, оскільки враховує темп, здібності та зацікавлення кожної дитини.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки. Гра в освітньому процесі Нової української школи постає не лише як метод урізноманітнення навчальної діяльності, а як один із провідних педагогічних інструментів, що сприяє комплексному розвитку особистості дитини. У сучасних умовах, коли особлива увага надається формуванню ключових компетентностей, ігрова діяльність забезпечує ефективну інтеграцію пізнавальних, емоційних та соціальних складових навчання. Вона дозволяє реалізувати принципи дитиноцентризму, створює атмосферу емоційного комфорту та підтримки, стимулює інтерес до пізнання, формує вміння співпрацювати, критично мислити та творчо вирішувати завдання.

Важливо, що гра в межах концепції НУШ не обмежується лише

розважальною функцією, а виконує чітко визначену дидактичну роль, спрямовану на досягнення конкретних освітніх і виховних цілей. Вона допомагає дітям засвоювати нові знання в природний для них спосіб, використовувати емоційно насичені та практично орієнтовані форми діяльності.

Таким чином, впровадження ігрових методів навчання в освітній процес початкової школи у відповідності, у контексті реалізації принципів Нової української школи, постає як один із найефективніших засобів формування активної, творчої та соціально компетентної особистості молодшого школяра. Дидактична гра сприяє розвитку пізнавальної активності, стимулює учнів до самостійного пошуку знань і відкриттів, робить навчання більш усвідомленим та цікавим. Психолого-педагогічні умови

1.3 Психолого-педагогічні умови ефективного використання дидактичних ігор у навчальному процесі молодших школярів

ефективного використання дидактичних ігор у навчальному процесі молодших школярів пов’язані з комплексом факторів, які забезпечують результативність ігрової діяльності та її позитивний вплив на розвиток учнів. Дослідження у сфері педагогіки та психології доводять, що сама по собі гра, навіть дидактична, не гарантує високих навчальних результатів, якщо вона не організована відповідно до вікових особливостей дітей, їхніх інтересів, рівня розвитку пізнавальних процесів і соціального досвіду.

Було б неправильно вважати, що питання використання дидактичної гри в освітньому процесі є абсолютно новим для педагогічної науки, однак саме в умовах сучасних змін у системі освіти воно набуває особливої актуальності. Сьогодні, коли в освітньому середовищі активно впроваджуються інноваційні підходи, дидактична гра постає як один із найефективніших засобів підвищення мотивації учнів та активізації їхньої пізнавальної діяльності.

За допомогою дидактичних ігор формуються психологічні умови,

необхідні для виникнення та розвитку інтересу до пізнавальної діяльності. Вони полягають у тому, що дитина починає виокремлювати з практичної та ігрової діяльності інтелектуальні задачі, вибірково ставиться до об'єкта навчальних зусиль, зростає її самостійність у розв'язанні завдань, цілеспрямованість у досягненні результатів [31, с. 264].

Успішність використання дидактичних ігор у навчальному процесі значною мірою залежить від того, наскільки чітко дотримуються певних умов, що визначають їхню ефективність. Ці умови охоплюють різні аспекти організації та проведення ігрової діяльності, враховують вікові особливості учнів, їхні пізнавальні потреби та соціальну активність. Вони забезпечують не лише досягнення навчальних цілей, а й розвиток особистості школяра в цілому.

Існує шість ключових груп умов, дотримання яких забезпечує ефективне використання дидактичних ігор у навчальному процесі [31, с. 267].

1. Умови, що сприяють формуванню соціальної та пізнавальної активності учнів як основних особистісних характеристик [31, с. 267]. Дидактична гра має стимулювати не лише інтерес до засвоєння нового матеріалу, але й активізувати взаємодію між учасниками, розвивати здатність до співпраці, обміну думками, уміння слухати та враховувати позицію інших. Це забезпечує створення атмосфери довіри та взаємоповаги, що є необхідною передумовою для прояву ініціативності, готовності до пізнавальної діяльності та соціальної взаємодії.

2. Умови, що забезпечують розвиток самостійності учнів [31, с. 267]. Ефективна дидактична гра передбачає чітку організацію діяльності, наявність діалогової взаємодії між учасниками, можливість самостійного прийняття рішень. Важливо, щоб гра мала як кінцевий, так і проміжні результати, що дозволяють учням бачити власний прогрес на різних етапах виконання завдань. Варіативність вибору завдань і початкових умов створює ситуації, у яких учень має змогу діяти творчо, проявляти ініціативу та розвивати вміння планувати власні дії.

3. Умови, що сприяють розвитку здатності до самореалізації та саморегуляції навчальної діяльності [31, с. 267]. Під час гри учні вчаться

визначати власні цілі, обирати стратегії їх досягнення, контролювати хід виконання завдань і коригувати свої дії у разі потреби. Це формує вміння організовувати власний навчальний процес, а також дає можливість кожному учаснику проявити індивідуальні здібності та отримати задоволення від власних досягнень.

4. Умови, що забезпечують гармонійний розвиток індивідуальності [31, с. 267]. Під час організації дидактичної гри важливо зберігати баланс між образним і логічним компонентами мислення, враховувати рівень пізнавальних потреб та можливостей учнів щодо їх реалізації. Гармонійне поєднання емоційного та раціонального складників навчання дозволяє підтримувати зацікавленість, сприяє формуванню позитивного емоційного фону та ефективнішому засвоєнню матеріалу.

5. Умови, що сприяють узгодженню особистих прагнень учнів із суспільно-корисною спрямованістю їхньої діяльності [31, с. 267]. Дидактична гра повинна не лише задовольняти індивідуальні інтереси школярів, а й орієнтувати їх на досягнення спільних цілей, сприяти розвитку почуття відповідальності за результати групової роботи, формувати готовність працювати на користь колективу та суспільства.

6. Умови, що забезпечують оптимальне поєднання педагогічного керівництва і самостійної діяльності учнів [31, с. 267]. Ефективність гри залежить від того, наскільки вчитель вміє регулювати баланс між власним впливом та самостійними діями учнів. Доцільне поєднання прямих (безпосередніх) та непрямих (опосередкованих) способів педагогічного впливу дає змогу забезпечити відчуття автономності школярів у прийнятті рішень, водночас спрямовуючи їхню діяльність у русло навчальних цілей, передбачених освітньою програмою.

Підсумовуючи, можна зазначити, що всі перелічені групи умов тісно взаємопов’язані та взаємодоповнюють одна одну. Їхнє комплексне врахування дає змогу максимально реалізувати потенціал дидактичної гри як засобу навчання й виховання, створити сприятливе середовище для розвитку

пізнавальної активності, самостійності та соціальних навичок учнів, а також забезпечити гармонійне поєднання навчальних завдань із потребами та інтересами школярів.

Серед різноманітних психологічних умов, які супроводжують організацію навчальної діяльності молодших школярів, важливе місце займають ті, що сприяють ефективному використанню дидактичної гри.

По-перше, значну роль відіграє уміле мотивування ігрової діяльності через новизну та пізнавальний характери завдань. Молодші школярі від природи відзначаються високою допитливістю, прагненням до активних дій, тому саме гра створює для них природне середовище, у якому навчання сприймається як цікава й захоплива подія. Завдяки цьому ігровий процес не лише задовольняє їхнє бажання діяти, але й спрямовує енергію дітей на продуктивну пізнавальну діяльність.

Дидактична гра формує у школярів специфічне ставлення до навчальної інформації, сприймаючи її не як кінцеву мету, а як вихідний пункт для подальшого пізнавального пошуку. Також вона допомагає розвивати в дітей спостережливість, уміння порівнювати, аналізувати, робити висновки, узагальнення [5, с. 26]. Виконання ігрових завдань стимулює учнів до виявлення подібностей і відмінностей між явищами, вироблення нестандартних рішень і перевірки власних гіпотез, що сприяє розвитку когнітивної активності та критичного мислення.

Таким чином, дидактична гра створює умови, за яких пізнання набуває індивідуального, особистісного характеру: кожна дитина не просто відтворює інформацію, а активно осмислює її, спираючись на власний досвід та інтереси.

По-друге, важливою психологічною умовою є забезпечення стійкого інтересу дітей до ігрової діяльності. Важливо, щоб дидактична гра не лише мала чітко визначену мету та систему завдань, а й викликала щирий інтерес у дітей. Тому педагог має постійно відслідковувати рівень залучення учнів, їхню активність, емоційний стан та готовність виконувати ігрові завдання. Якщо інтерес відсутній або згасає – ні в якому разі не варто нав’язувати гру дітям,

оскільки гра за вимогою втрачає свої потенційні дидактичні і розвивальні можливості, втрачає найцінніше – власне емоційне джерело [16, с. 36]. Систематичне спостереження за реакціями школярів дозволяє вчителеві своєчасно змінювати ігрову ситуацію, ускладнювати або, навпаки, спрощувати завдання, зберігаючи оптимальний режим.

По-третє, важливо домогтися усвідомленої участі дітей у дидактичній грі настільки, щоб вони не лише відтворювали запропоновані дії, а й критично оцінювали власні ігрові рішення. Саме завдяки цьому формується гнучкість мислення і здатність до аналізу різних варіантів виконання завдань. Варто враховувати, що у молодшому шкільному віці закладається особистісне ставлення до діяльності й результатів праці, яке зберігається упродовж усього життя. Тому важливо, щоб ця позиція була відкритою до змін, здатною до самовдосконалення, а не догматичною чи пасивною. Заохочуючи школярів до активної участі в грі, вчитель має спрямовувати їх на конструктивне ставлення до власних і чужих результатів, підкреслюючи, що помилки – це не привід для критики заради критики, а можливість знайти кращий шлях досягнення навчальної мети.

До важливих педагогічних умов ефективного застосування дидактичної гри слід віднести такі.

1. Соціалізація учнів у процесі навчально-ігрової взаємодії. Дидактична гра за своєю природою є соціальним явищем, адже вона передбачає спільні дії учнів, обмін думками, колективне розв’язання завдань, оцінювання власної позиції у взаємодії з іншими. Саме через гру дитина швидше знайомиться з правилами та нормами спілкування з оточенням – із світом природи, з людьми; швидше опановує навички і звички культурної поведінки [18, с. 282]. Для молодших школярів, які перебувають лише на початковому етапі соціального розвитку, особливо важливим є формування таких характеристик, як уміння слухати та чути інших, проявляти толерантність, працювати у команді, бути самокритичними та вміти конструктивно сприймати зауваження. Саме тому однією з провідних умов застосування дидактичної гри виступає створення на

уроці атмосфери доброзичливості, зацікавленості та взаємопідтримки. Активне залучення учнів до парної та групової роботи в межах ігрових завдань сприяє не лише ефективнішому засвоєнню навчального матеріалу, а й розвитку соціально-комунікативних навичок, що є необхідними для формування особистості.

2. Забезпечення демократичних засад педагогічної комунікації та свободи самовираження. Наступною важливою педагогічною умовою ефективного використання дидактичних ігор є формування в класі атмосфери довіри, відкритості та взаємної поваги. Молодші школярі надзвичайно чутливі до авторитету вчителя й часто схильні сприймати його позицію як єдино правильну. Саме тому роль педагога полягає у створенні таких умов, за яких кожна дитина почуватиметься вільною у висловленні власних думок, пропозицій чи способів розв'язання ігрових завдань. Важливо забезпечити особистісно-орієнтований стиль керівництва навчальною діяльністю дітей, не допускати зверхності, ігнорування їхніх інтересів, поверхових оцінок зусиль [3, с. 172].

3. Формування самостійності й умов для індивідуальної самореалізації в ігровій діяльності. Дидактична гра створює сприятливі умови для розвитку індивідуального мислення, адже кожен учасник може самостійно обирати стратегію виконання завдань, приймати рішення та відчувати відповідальність за власні дії. Будь-яка гра виправдана психологічно: у грі дитина безтурботна, психологічно розкута і більше, ніж коли-небудь, здатна на повне вираження свого індивідуального «Я» [18, с. 282].

4. Розвиток пізнавальної активності. Молодшим школярам властива природна допитливість: помічаючи щось нове, вони прагнуть дізнатися про це більше. Саме інтерес стає рушійною силою, що забезпечує ефективність гри: якщо учні сприймають завдання як цікаві, вони охоче аналізують власні дії, виявляють ініціативу, шукають нестандартні рішення та долають труднощі. Крім того, вона формує позитивне ставлення до навчання у майбутньому, адже, досягаючи певного пізнавального результату, дитина радіє зі своїх відкриттів, що, у свою чергу, мотивує її до надавання переваги новим, невідомим завданням, які потребують розумових зусиль [3, с. 173].

Отже, дидактична гра виступає комплексним інструментом розвитку молодших школярів, поєднуючи соціальну взаємодію, індивідуальне мислення та пізнавальну активність. Вона сприяє формуванню самостійності, умінню планувати та регулювати власну діяльність, стимулює розвиток стратегічного мислення. Крім того, гра забезпечує розвиток емоційної компетентності, виховує відповідальність та впевненість у власних силах, створюючи умови для всебічного особистісного зростання учнів.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

2.1 Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор

Розвиток пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку є важливим напрямом сучасного освітнього процесу, що визначається як здатність дитини активно сприймати інформацію, ставити запитання, шукати відповіді та застосовувати знання на практиці. У контексті уроків української мови пізнавальна активність набуває особливої значущості, оскільки мова виступає основним засобом комунікації та формування світогляду дитини. Сучасна педагогіка свідчить, що одним із найефективніших засобів стимулювання цієї активності є дидактичні ігри. Вони дозволяють органічно поєднати навчальне завдання з емоційною, мотиваційною та творчою складовою, створюючи умови для більш глибокого засвоєння матеріалу і розвитку мислення. Проте їхня ефективність залежить не лише від самого ігрового матеріалу, а й від того, наскільки ретельно створені педагогічні умови, що сприяють активному включенню учнів у навчальну діяльність.

Передусім необхідною умовою є створення позитивного емоційного середовища. Дитина молодшого шкільного віку ще значною мірою залежить від емоцій: цікаве викликає захоплення, незрозуміле – нудьгу або тривогу. Тому атмосфера уроку має бути доброзичливою, відкритою, насиченою позитивними емоціями. Учитель, який усміхається, говорить виразно, підкреслює навіть невеликі досягнення учнів, створює ситуацію, де кожна дитина відчуває себе успішною, формує ґрунт для активного включення школярів у пізнавальний процес. Гра у такому випадку стає природним продовженням навчання, а не

додатковим елементом.

Наступною умовою є мотиваційна складова педагогічних умов, яка охоплює психолого-педагогічні аспекти формування внутрішньої зацікавленості учнів. Мотивація є рушійною силою пізнавальної активності, оскільки лише за умови наявності зацікавленості дитина активно включається у навчальну діяльність. Психологічно мотивація пов’язана з потребою школярів відчувати успіх і бачити сенс у виконаних завданнях. Методично педагог може підтримувати мотивацію через використання цікавих вступних вправ, створення ситуацій успіху, демонстрацію практичного значення матеріалу. Наприклад, учень може брати участь у грі або вправі, яка не лише розважає, а й дозволяє відчути власні досягнення у застосуванні мовних знань. Такий підхід забезпечує формування внутрішньої потреби до навчання, що є основою стійкої пізнавальної активності.

Ще однією педагогічною умовою є активна участь самого вчителя в ігровій діяльності. Учитель не може залишатися лише спостерігачем, він має бути рівноправним учасником гри, її організатором і модератором. Коли педагог демонструє щирий інтерес до гри, він передає цей інтерес дітям, стимулює їхню активність. Діти відчувають емоційний настрій учителя і підсвідомо копіюють його, тому зацікавленість учителя стає додатковим мотивуючим фактором.

Педагогічна умова розвитку пізнавальної активності полягає також у створенні можливостей для прояву самостійності та ініціативи учнів. Ігри на уроках української мови мають включати завдання, де дитина не лише виконує вказівки вчителя, а й самостійно обирає спосіб дії, шукає власний варіант розв’язання. Це можуть бути творчі завдання, пов’язані зі складанням речень, добором прикладів, вигадуванням історій. Самостійна діяльність, навіть якщо вона містить помилки, є більш цінною для розвитку пізнавальної активності, ніж механічне відтворення готових відповідей.

Важливою умовою є організаційно-методична складова, яка включає планування уроку з урахуванням ігрових елементів, підбір завдань відповідно до теми та вікових особливостей учнів, а також підготовку наочних матеріалів.

Педагог має чітко усвідомлювати мету кожної гри: що саме вона допоможе засвоїти – нове правило, правильне написання слова, розвиток орфографічної пильності чи формування мовленнєвої компетентності. Для дитини ігровий сюжет є цікавим, а для вчителя – це спосіб реалізації навчального завдання. Організаційна складова має кілька рівнів: по-перше, визначення місця ігрової діяльності в структурі уроку; по-друге, підбір завдань і матеріалів, які забезпечують доступність і зрозумілість для кожного учня; по-третє, планування поступового ускладнення завдань і чергування різних форм діяльності. Психологічно така організація дозволяє учням відчувати впевненість і зменшує тривожність, адже вони знають, що завдання послідовні і доступні. Методично ретельно продумане планування забезпечує логічну послідовність дій формує навички самостійності, планування власної діяльності та контролю за виконанням завдань.

Окремо слід підкреслити значення психолого-педагогічної підтримки, що передбачає створення емоційного клімату на уроці. Діти повинні відчувати себе впевнено, мати можливість висловлювати свої думки, ставити запитання і робити помилки без страху осуду. Психологічно це стимулює розвиток самостійності, активного мислення та ініціативності. Методично така підтримка реалізується через похвалу за активну участь, заохочення до пошуку рішень, використання диференційованих завдань та можливості обирати рівень складності завдання. Вчитель має акцентувати увагу не лише на результаті, а й на зусиллях, підкреслювати, що помилки – це частина процесу пізнання. Цей аспект особливо важливий у молодшому шкільному віці, коли формуються базові установки щодо навчання та ставлення до власних здібностей. Дидактичні ігри створюють умови природного поєднання навчальної діяльності та емоційного заохочення, що сприяє ефективному розвитку пізнавальної активності.

Педагогічною умовою розвитку пізнавальної активності також є диференціація та індивідуалізація навчання. Молодші школярі відрізняються рівнем підготовки, швидкістю мислення, рівнем сформованості навичок читання

й письма. Тому завдання в ігровій формі мають мати кілька рівнів складності, щоб кожна дитина могла відчути успіх. Для сильніших учнів доречніші завдання з елементами творчості та пошуку, для тих, хто потребує підтримки, – більш прості й доступні. Психологічно це допомагає уникнути фрустрації у слабших учнів і стимулює більш підготовлених до самостійного мислення. Методично диференціація реалізується через створення завдань різного рівня складності, можливість обирати роль у колективній діяльності або виконувати індивідуальні завдання. Ігрова діяльність дозволяє реалізувати цю умову максимально природно: адже у грі кожна дитина може діяти у власному темпі, зберігаючи відчуття рівності та значущості.

Наступною умовою є творча складова, що передбачає залучення дітей до процесу створення навчальних завдань, розробки правил або модифікації ігрових елементів. Психологічно це розвиває креативність, уяву та здатність до самостійного мислення. Методично – надає учням можливість не лише виконувати завдання, а й активно впливати на структуру навчального процесу, створюючи умови для самовираження та розвитку лідерських якостей. Творча діяльність стимулює пізнавальний інтерес, активізує мислення і сприяє формуванню внутрішньої мотивації.

Ще однією неодмінною умовою є інтеграція дидактичних ігор у навчальний процес, що передбачає органічне поєднання ігрових елементів із традиційними формами навчальної діяльності. Гра не повинна сприйматися як епізодичне «відволікання», а навпаки – стати складником цілісної методичної системи уроку. Особливої уваги потребує етап після завершення гри: учитель має організувати коротке обговорення, рефлексію та узагальнення матеріалу, що дозволяє не лише закріпити знання, а й розвинути аналітичні та комунікативні навички учнів, сприяти формуванню здатності до самоконтролю. Саме системне, продумане використання ігрових методів на різних етапах уроку забезпечує стабільний розвиток пізнавальної активності та підтримує стійкий інтерес до навчання.

Не менш значущою є інтеграція дидактичних ігор із сучасними засобами

навчання. Використання мультимедійних технологій, інтерактивних вправ, електронних презентацій та онлайн-ресурсів робить урок більш динамічним і привабливим для молодших школярів. Для сучасних дітей, які змалку перебувають у цифровому середовищі, мультимедійні ігри стають додатковим стимулом до активності, адже вони забезпечують новизну, яскравість та наочність поданого матеріалу. Водночас не можна знецінювати й традиційні «паперові» дидактичні ігри, адже вони формують навички роботи з друкованим словом, розвивають дрібну моторику, привчають до послідовної, систематичної праці. Оптимальним є поєднання обох видів ігор, що дозволяє максимально врахувати індивідуальні особливості учнів і створити різноманітне, насичене навчальне середовище.

Варто зазначити й значення міжпредметних зв'язків. Ігри з української мови можуть інтегрувати знання з природознавства, математики, мистецтва. Наприклад, під час вивчення прикметника учні можуть описувати природні явища, поєднуючи мовні знання з елементами спостережень за довкіллям. Це створює багатопланове освітнє середовище, у якому дитина відчуває, що знання взаємопов'язані, і це стимулює інтерес до навчання в цілому.

Колективна взаємодія, що передбачає роботу в парах або групах, обговорення завдань, спільний пошук рішень та взаємодопомогу, також є важливою умовою розвитку пізнавальної активності. Психологічно це формує соціальні навички, вміння слухати інших, аргументувати власну думку та працювати в команді. Методично колективна взаємодія реалізується через спільні завдання, дискусії, колективне прийняття рішень. Така організація сприяє підвищенню активності дітей, стимулює їх до самостійного мислення та розвиває комунікативні компетентності.

Серед педагогічних умов варто відзначити використання ігор як засобу контролю знань та умінь, що поєднує навчання з перевіркою засвоєння матеріалу. Психологічно це знижує тривожність у дітей, оскільки контроль відбувається в природній ігровій формі, а не через оцінку. Методично така умова реалізується через включення у навчальний процес вправ, що дозволяють учням

самостійно оцінювати власні досягнення, порівнювати результати та робити висновки. Це формує у школярів здатність до самоконтролю і усвідомлення власного прогресу.

Слід зазначити й таку умову, як системність і поступовість впровадження ігрових методик, що забезпечує стабільне формування пізнавальної активності. Якщо гра застосовується епізодично, вона сприймається як випадкове відхилення від навчання. Коли ж педагог систематично інтегрує ігрові елементи на різних етапах уроку – під час актуалізації знань, пояснення нового матеріалу, закріплення та перевірки – у дітей формується очікування, що навчання завжди буде цікавим і живим. Психологічно поступовість дозволяє дітям адаптуватися до нових форм навчання та уникати перевантаження. Методично передбачає регулярне використання ігрових елементів, їх поступове ускладнення, чергування з іншими видами діяльності, що сприяє формуванню послідовності мислення, самостійності та впевненості у власних силах.

Важливу роль у забезпеченні педагогічних умов відіграє співпраця з батьками. Ігрова діяльність може виходити за межі уроку, продовжуватися у вигляді коротких завдань, які дитина виконує разом із батьками. Такі ігри закріплюють навчальний матеріал, створюють додаткові можливості для спілкування та стимулюють інтерес дитини до мови. Завдання вчителя – пояснити батькам значення ігор, надати рекомендації щодо їх використання в домашніх умовах.

Також особливого значення набуває організація простору навчального середовища. Ігри вимагають рухливості, змін у розташуванні учнів, використання наочних матеріалів. Тому класна кімната має бути організована так, щоб діти могли працювати у групах, пересідати, мати доступ до дидактичних матеріалів. Навіть кольорове оформлення класу, наявність куточків для самостійної діяльності чи стендів з ігровими завданнями сприяють формуванню зацікавленості та активності учнів.

Отже, реалізація комплексу окреслених педагогічних умов дозволяє забезпечити ефективний розвиток пізнавальної активності молодших школярів

на уроках української мови. Водночас важливо усвідомлювати, що запропоновані умови не є вичерпними чи остаточними. Кожен учитель, виходячи зі свого досвіду, рівня підготовки та індивідуальних особливостей учнівського колективу, може доповнювати й модифікувати їх, пристосовуючи до конкретних навчальних ситуацій. Педагог має виступати не лише організатором навчальної діяльності, а й дослідником власної практики, здатним гнучко реагувати на зміни й шукати нові форми роботи.

Особливого значення набуває постійне оновлення дидактичного інструментарію, збагачення методики сучасними інтерактивними засобами, а також створення відкритого простору для творчості як учнів, так і самого вчителя. Важливим завданням є формування в дітей уміння навчатися через гру, сприймати гру як природний шлях до пізнання світу.

Таким чином, розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови можливий лише за умови комплексного забезпечення педагогічних умов. Реалізація цих умов створює сприятливе середовище для розвитку пізнавальної активності, формує стійкий інтерес до навчання, здатність до самостійного мислення та розвиток ключових компетентностей молодших школярів, забезпечуючи ефективне засвоєння знань і формування умінь, необхідних для подальшої діяльності.

2.2 Форми та методи розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор

У процесі розвитку пізнавальної активності молодших школярів надзвичайно важливо враховувати різноманітність форм організації навчальної діяльності, адже саме через них реалізується взаємодія вчителя й учнів, відбувається формування пізнавального інтересу, активізація мислення та емоційне залучення до навчального процесу. Форми навчання є своєрідним зовнішнім виявленням узгодженої діяльності педагога та учнів, у межах якої

поєднуються методи, прийоми та засоби навчання, створюється певний ритм і структура уроку. Від правильно обраної форми значною мірою залежить ефективність засвоєння матеріалу, рівень активності школярів, їхня здатність до самостійного мислення, а також характер стосунків у колективі.

Форма навчання не є лише технічним або організаційним елементом уроку – вона відображає педагогічну філософію вчителя, його ставлення до дитини, розуміння закономірностей навчання. Саме через форму здійснюється перехід від пасивного сприйняття знань до активного їхнього здобуття, від зовнішньої мотивації до внутрішньої. Зміна форми уроку часто оновлює атмосферу в класі, створює ефекти новизни, що особливо важливо для молодших школярів, які потребують постійної стимуляції уваги та емоційного підкріплення.

Вибір форми навчання завжди має бути обґрунтованим і залежить від багатьох чинників: від мети конкретного уроку, змісту навчального матеріалу, рівня підготовленості учнів, їхніх інтересів, вікових та індивідуально-психологічних особливостей. Не менш важливими є й ті педагогічні завдання, які ставить перед собою вчитель: чи прагне він сформувати нові знання, чи закріпити вже набуті, чи розвинути навички співпраці, мислення або мовлення. Успішна форма навчання – це завжди результат глибокого продумування структури уроку, чіткої організації часу, логічного поєднання теоретичних і практичних теоретичних і практичних компонентів, а також уміння педагога створити позитивний емоційний фон і зацікавити кожного учня.

У сучасній початковій школі існує широкий спектр форм організації навчальної діяльності, серед яких найпоширенішими є фронтальна, індивідуальна, парна групова та колективна. Кожна з них має свої особливості, переваги, недоліки, а також певні педагогічні можливості, що зумовлюють доцільність їх використання у різних навчальних ситуаціях. Саме завдяки гнучкому й продуманому поєднанню різних форм вчитель може забезпечити оптимальні умови для розвитку пізнавальної активності кожного учня, зробити урок більш різноманітним, динамічним і цікавим. Особливо ефективно це проявляється під час вивчення української мови, адже цей предмет має

величезний потенціал для використання дидактичних ігор, які, у свою чергу, активізують мислення, мовлення, уяву та увагу молодших школярів.

Фронтальна форма організації діяльності є традиційною та найбільш уживаною в освітньому процесі. Вона передбачає одночасну роботу всього класу під безпосереднім керівництвом учителя. Такий підхід забезпечує якість єдність навчального ритму, темпу виконання завдань, дозволяє педагогу контролювати хід засвоєння матеріалу, координувати увагу всіх учнів та оперативно реагувати на типові труднощі. Особливо доцільно використовувати фронтальну форму під час проведення дидактичних ігор-змагань, ігор-естафет чи мовних вікторин, у яких одночасно бере участь увесь клас. Такі ігрові моменти створюють атмосферу емоційного піднесення, сприяють згуртованості учнівського колективу, викликають бажання діяти активно, а отже – підвищують рівень пізнавальної активності.

Крім того, фронтальна роботи є ефективною тоді, коли потрібно подати новий навчальний матеріал, провести спільне спостереження, бесіду чи колективне обговорення певного мовного явища. Наприклад, під час вивчення теми «Будова слова» учитель може організувати гру «Слово-хамелеон», у якій учні спільно шукають «споріднені» слова, змінюючи корінь або закінчення. Такі колективні ігрові дії не лише сприяють кращому розумінню теоретичного матеріалу, а й формують логічне мислення, розвивають здатність робити мовні узагальнення. Фронтальна робота, поєднана з елементами ігри, створює умови для спільного емоційного переживання, формує у дітей відчуття єдності, причетності до спільної справи, що позитивно впливає на їхню мотивацію до навчання.

Однак, незважаючи на очевидні переваги, фронтальна форма має і свої обмеження. Вона не завжди сприяє розвитку індивідуальної пізнавальної активності, оскільки передбачає однаковий темп і зміст роботи для всіх учнів незалежно від рівня їхніх навчальних можливостей. У такій організації уроку слабші учні часто залишаються пасивними спостерігачами, а сильні можуть нудьгувати через відсутність додаткових інтелектуальних викликів. Саме тому

вчитель має вдало поєднувати фронтальну роботу з іншими – індивідуальною, парною, груповою, у яких дидактичні ігри можуть виконувати роль засобу самостійного пошуку, творчої діяльності або колективного розв'язання навчальних завдань.

Таке комбінування форм дозволяє зробити навчальний процес гнучкішим, варіативним і більш орієнтованим на потреби конкретної дитини. Наприклад, після фронтального пояснення нового матеріалу можна запропонувати дітям виконати мовну гру в парах – скласти діалог, знайти спільнокореневі слова або придумати невеличку розповідь із заданими словами. У такий спосіб діти не лише закріплюють знання, а й розвивають пізнавальну самостійність, мовну компетентність, творчу уяву. Таким чином, форми навчальної діяльності, збагачені ігровими елементами, сприяють глибшому засвоєнню навчального матеріалу, підтримують інтерес до предмета та формують у молодших школярів позитивне ставлення до процесу пізнання загалом.

Індивідуальна форма навчальної діяльності посідає особливе місце у процесі розвитку пізнавальної активності молодших школярів. Саме вона створює найсприятливіші умови для формування в дітей уміння діяти самостійно, приймати рішення, відповідати за результат власної роботи. У початковій школі це має надзвичайно велике значення, оскільки саме в цей період формуються основи навчальної самостійності, уміння зосереджувати увагу, аналізувати власні дії, знаходити помилки й виправляти їх. Індивідуальна робота допомагає виявити рівень підготовленості кожного учня , визначити його сильні та слабкі сторони, а також створити ситуацію успіху, що є потужним мотиватором до подальшого навчання.

Застосування індивідуальної форми особливо ефективне на уроках української мови, коли вчитель використовує дидактичні ігри, спрямовані на розвиток мовного чуття, орфографічної пильності, граматичних умінь і словникового запасу. Ігри такого типу передбачають виконання завдань самостійно, у власному темпі, без сторонньої підказки, що спонукає дитину мислити, аналізувати й робити вибір. Наприклад, під час гри «Збери слово»

учень отримує набір букв чи складів і має скласти з них слово, пов’язане з певною темою («осінь», «школа», «праця» тощо). Таке завдання не лише розвиває уважність і логічне мислення, а й сприяє кращому розумінню будови слова, взаємозв’язку звуків і букв.

Ще один приклад – гра «Знайди помилку», де дитина самостійно аналізує текст або речення, шукає граматичні чи орфографічні помилки та виправляє їх. Це формує відповідальне ставлення до власної роботи, розвиває вміння самоконтролю, що є важливим компонентом пізнавальної активності. Коли учень усвідомлює, що результат залежить від його уважності й зосередженості, мотивація до якісного виконання завдань значно зростає.

Крім того, індивідуальні дидактичні ігри дають змогу вчителю диференціювати завдання відповідно до навчальних можливостей кожної дитини. Одним учням можна запропонувати простіші ігри на впізнавання слів чи букв, іншим – складніші, що потребують творчості або логічних міркувань (наприклад, «Склади речення з поданими словами», «Добери риму», «Виправ речення»). Такий підхід сприяє створенню комфортного освітнього середовища, у якому кожен школяр може відчути власну значущість, відчути успіх і побачити результати своєї праці.

Особливо важливо те, що індивідуальна діяльність на основі дидактичних ігор формує внутрішню мотивацію до навчання. Дитина починає виконувати завдання не лише, «бо так сказав вчитель», а тому, що сам процес гри викликає інтерес, азарт, бажання перемогти самого себе. Поступово пізнавальний інтерес перетворюється на усвідомлену потребу дізнаватися нове, перевіряти себе, експериментувати з мовним матеріалом. У такий спосіб ігрова діяльність природно переходить у навчальну, а навчання – у творчість.

Індивідуальна форма роботи також дозволяє виховати у молодших школярів наполегливість, здатність долати труднощі, не здаватися при першій невдачі. Адже у грі, навіть найпростішій, завжди присутній елемент змагання з самим собою: потрібно досягти кращого результату, зробити швидше або без помилок. Усе це сприяє розвитку вольових якостей, самодисципліни,

внутрішньої відповідальності, що є невід'ємними складниками пізнавальної активності.

Отже, індивідуальна форма навчальної діяльності у поєднанні з дидактичними іграми на уроках української мови створює потужний стимул до саморозвитку, сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу, формує позитивне ставлення до процесу навчання та підвищує рівень пізнавальної активності молодших школярів.

Після індивідуальної роботи, що дає можливість учневі виявити самостійність, відповідальність та особисту ініціативу, важливим етапом розвитку пізнавальної активності є залучення дітей до спільних форм навчання – парної та групової. Якщо індивідуальна діяльність формує вміння зосереджуватися, аналізувати власні помилки та працювати у власному темпі, то колективні види роботи сприяють розвитку комунікативних навичок, здатності співпрацювати, домовлятися, висловлювати й відстоювати власну думку. Саме поєднання індивідуальної й колективної діяльності створює оптимальні умови для формування в учнів активної пізнавальної позиції на уроках української мови.

Парна та групова форми навчальної діяльності мають надзвичайно велике значення для розвитку пізнавальної активності молодших школярів, адже вони ґрунтуються на спільній діяльності, взаємодії, співробітництві та комунікації. У процесі колективної ігрової роботи формуються не лише знання, а й важливі особистісні якості: уміння слухати партнера, висловлювати власну думку, домовлятися, ухвалювати колективне рішення. Для дітей молодшого шкільного віку така взаємодія є природною й водночас стимулюючою, адже вона задовольняє потребу у спілкуванні, грі та спільному пошуку.

Під час роботи в парах чи групах пізнавальна активність учнів значно зростає, оскільки дитина опиняється у ситуації живого діалогу, обговорення, порівняння думок. Вона не просто виконує завдання, а стає його співавтором, співтворцем навчального процесу. Кожен учасник спостерігає за діями інших, аналізує помилки, робить власні висновки, що стимулює мислення й сприяє

глибшому засвоєнню знань. Такі види діяльності сприяють розвитку критичного мислення, вчать дітей аргументувати власну позицію, доводити свою правоту, водночас поважаючи погляди товаришів.

Особливо ефективними парна й групова форми стають під час використання дидактичних ігор на уроках української мови. Ігрові методи природно стимулюють дітей до активної розумової діяльності, зацікавлюють, знімають напруження і водночас формують мовленнєві вміння. Наприклад, у грі «Редактори» двоє учнів спільно редагують короткий текст, шукаючи орфографічні або граматичні помилки. Один виконує роль «читача», який уважно озвучує речення, а інший – «редактора», що знаходить неточності й пояснює виправлення. Потім ролі змінюються. Така діяльність не лише розвиває мовне чуття, а й навчає аналізувати та обґрунтовувати власні дії.

Іншим прикладом може бути гра «Добери пару», коли учні разом шукають слова, що відповідають певним граматичним або лексичним зв’язкам («іменник – прикметник», «слово – антонім» тощо). Така вправа вчить логічно мислити, а також тренує пам’ять і увагу. При цьому відбувається активна взаємодія між учнями – вони радяться, пропонують варіанти, пояснюють свій вибір, що робить навчання більш динамічним і захопливим.

У груповій формі навчання ще ширше розкриваються можливості для використання дидактичних ігор, що вимагають колективної взаємодії. Наприклад, під час гри «Мовний детектив» клас поділяється на кілька команд, кожна з яких отримує «заплутаний текст» із помилками або пропущеними словами. Завдання команди – виправити текст, відновити правильні форми слів і пояснити свій вибір. Такі завдання вчать дітей не лише працювати з мовним матеріалом, а й домовлятися, розподіляти ролі, прислухатися до думки товаришів, відстоювати свої аргументи.

Ще одним цікавим прикладом є гра «Продовж історію», де кожна група отримує початок розповіді, а учасники по черзі додають по одному реченню, утворюючи спільний зв’язний текст. Тут важливо не лише дотриматися граматичних правил, а й зберегти логіку сюжету, узгодити думки всіх учасників.

Таким чином діти не просто тренуються у побудові речень, а й розвивають уяву і вміння працювати разом.

У процесі таких колективних ігор школярі отримують не лише знання, а й позитивні емоції, відчувають задоволення від спільного успіху. Це створює сприятливу психологічну атмосферу, знижує рівень тривожності, допомагає кожній дитині відчути себе значущою частиною колективу. Учитель, у свою чергу, має можливість спостерігати за взаємодією учнів, підтримувати тих, хто потребує допомоги, і заохочувати співпрацю між дітьми.

Отже, парна та групова форми організації навчання у поєднанні з дидактичними іграми відкривають широкі можливості для розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови. Вони не лише збагачують навчальний процес, а й формують важливі соціальні компетентності: уміння співпрацювати, бути відповідальним за спільний результат, поважати думку інших. Урок, побудований на засадах колективної творчості та гри, перетворюється на живий процес пізнання, у якому кожен учень – активний учасник, дослідник і творець.

Не менш важливим аспектом у процесі розвитку пізнавальної активності молодших школярів є вибір методів навчання, які вчитель використовує під час проведення дидактичних ігор. Саме методи визначають, яким чином відбувається засвоєння знань, формування мовленнєвих умінь і розвиток мислення учнів. Від того, наскільки вдало педагог підбере методичний інструментарій, залежить ефективність усього навчального процесу, його динамічність і здатність зацікавити дітей.

Методи навчання – це не просто технічні прийоми чи способи подачі матеріалу, а шляхи організації пізнавальної діяльності учнів, які забезпечують активну взаємодію між учителем і дитиною. За допомогою методів навчання вчитель не лише передає інформацію, а й спонукає дітей до самостійного пошуку, аналізу, порівняння, узагальнення, робить процес пізнання особистісно значущим. У сучасній педагогіці метод розглядається як живий, динамічний компонент уроку, який поєднує навчальний зміст із діяльністю учня, мотивуючи

його до активної участі.

Правильний вибір методів тісно пов’язаний із метою і змістом навчання, віковими та психологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку. Для цього періоду характерні підвищена емоційність, конкретність мислення, потреба у русі, грі, спілкуванні. Тому найбільш ефективними є ті методи, які передбачають активну діяльність дитини, створюють ситуації успіху, підтримують інтерес і задоволення від навчання. Саме дидактичні ігри забезпечують можливість реалізації таких методів у природній, захопливій формі.

Під час використання ігрових технологій метод набуває особливого значення, адже він виступає посередником між змістом навчання і пізнавальною діяльністю учня. Через ігрову форму метод стає емоційно забарвленим, близьким і зрозумілим дитині, що підвищує її мотивацію до засвоєння знань. Наприклад, традиційні методи пояснення, закріплення чи перевірки знань у поєднанні з елементами гри стають більш дієвими, оскільки забезпечують не лише репродуктивну, а й творчу активність учнів.

Таким чином, методи навчання у процесі використання дидактичних ігор виконують подвійну функцію: з одного боку, вони допомагають учителю організувати ефективне засвоєння мовного матеріалу, а з іншого – стимулюють пізнавальну активність, самостійність та ініціативу школярів. У цьому полягає їхня педагогічна цінність і значення для формування особистості учня молодшої школи, здатного до активного, осмисленого навчання.

У педагогічній науці існує безліч підходів до класифікації методів навчання, однак традиційно виділяють словесні, наочні, практичні, ігрові та проблемно-пошукові методи. Кожен із них має свої особливості й потенціал у розвитку пізнавальної активності, особливо коли поєднується із засобами дидактичних ігор.

Словесні методи навчання – одні з найдавніших і водночас найважливіших у шкільній практиці. До них належать розповідь, пояснення, бесіда, інструктаж, робота з підручником. На уроках української мови ці методи забезпечують

сприйняття й осмислення нового матеріалу, формування понять, засвоєння правил та норм мовлення. Проте їхня ефективність значно зростає, якщо вони реалізуються у формі гри. Наприклад, звичайну бесіду можна перетворити на гру «Запитання – відповідь», де учні по черзі ставлять одне одному запитання з теми, а правильні відповіді приносять бали команді. Така форма роботи стимулює уважність, розвиває мовлення та логічне мислення, робить спілкування жвавим і змістовним.

Інший приклад – використання пояснення в ігровій ситуації: учитель пропонує дітям стати «вчителями» й пояснити правило казковому герою, який постійно припускається помилок. Таким чином, звичайний метод пояснення перетворюється на діалог, у якому учні не просто слухають, а активно відтворюють і осмислюють інформацію. Це сприяє глибшому засвоєнню матеріалу й формує впевненість у власних знаннях.

Наочні методи навчання відіграють особливу роль у початковій школі, адже мислення молодших школярів переважно конкретно-образне. Використання карток, схем ілюстрацій, таблиць, мультимедійних презентацій допомагає зробити абстрактні мовні явища зрозумілими та доступними. Коли ці засоби поєднуються з ігровими ситуаціями, ефект стає ще сильнішим. Наприклад, під час гри «Мовний детектив» учитель демонструє дітям картки з реченнями, у яких «загубилися» певні частини мови. Учні мають знайти помилки або відновити речення за змістом. Таким чином, наочність стає не просто допоміжним засобом, а активним інструментом мислення, який сприяє формуванню навичок аналізу й узагальнення.

Доцільним є використання наочних матеріалів під час ігор типу «Знайди пару», «Склади прислів’я», «Хто швидше впізнає частину мови». У цих вправах поєднуються елементи зорового сприйняття, пам’яті й логічного осмислення, що сприяє розвитку пізнавальної активності учнів. Діти сприймають навчальний матеріал емоційно, а це, у свою чергу, стимулює інтерес і позитивне ставлення до предмета.

Практичні методи навчання є надзвичайно важливими у процесі

формування пізнавальної активності, адже вони безпосередньо пов’язані з діяльністю учнів. Знання, які здобуваються під час практичної роботи, набувають для дитини особистісного змісту, стають результатом її власних зусиль, що істотно підвищує інтерес до навчання. Молодші школярі сприймають світ через дію, тому практичні методи – це найприродніший шлях до засвоєння мовних явищ і правил.

До практичних методів належать різноманітні вправи, завдання, мовленнєві тренінги, ігрові ситуації, які передбачають активне застосування здобутих знань. Наприклад, після ознайомлення з новим орфографічним правилом діти виконують вправи на добір прикладів, розподіл слів за групами, складання речень. Але якщо така робота відбувається у формі гри або з елементами дослідження, вона перетворюється на цікаву пізнавальну діяльність, у якій дитина виступає не пасивним виконавцем, а активним учасником.

У практичній діяльності діти засвоюють не лише мовні поняття, а й навички співпраці, взаємодії, комунікації. Робота в парах чи групах під час виконання спільних завдань сприяє формуванню вміння слухати однокласників, аргументувати власну думку, знаходити спільне рішення. Наприклад, під час гри «Мовні архітектори» група учнів «будує» речення з окремих слів – хто швидше та правильніше створить граматично правильну конструкцію, той отримує бал. Така форма поєднує практичну діяльність із колективною взаємодією, створює позитивний емоційний фон і підтримує інтерес до навчання.

Практичні методи також реалізуються через дослідницькі мінізавдання, що пробуджують пізнавальну ініціативу. Учитель може запропонувати дітям знайти в тексті приклади певного мовного явища. Наприклад, у грі «Мовний слідопит» учні шукають у тексті «сховані» частини мови (іменники, дієслова, прикметники тощо), а потім обґрунтовують свій вибір. Такі завдання розвивають спостережливість, уважність, логічне мислення й допомагають учням самостійно відкривати закономірності.

Серед найефективніших форм практичних методів у початковій школі – мовні ігри, вправи-конструктори, інтерактивні диктанти, рольові ситуації.

Наприклад, під час гри «Склади слова з літер» учні розвивають орфографічну пильність і швидкість мислення, у грі «Мовне доміно» – навчаються встановлювати логічні зв’язки між словами, а «Редакційна колегія» дає змогу відчути себе справжніми редакторами, які знаходять і виправляють помилки в тексті. Під час гри «Мовна естафета» учні по черзі виконують завдання на дошці або в зошитах: один утворює форму слова, інший складає речення, третій – добирає синонім чи антонім. У процесі такого колективного виконання кожен учасник відчуває власну роль у спільному результаті, що посилює мотивацію і розвиває відповідальність. Такі практичні методи поєднують навчання з руховою активністю, що особливо важливо для дітей молодшого шкільного віку, які швидко втомлюються від одноманітних завдань.

Завдяки практичним методам навчання діти вчаться діяти, аналізувати, перевіряти свої гіпотези, порівнювати результати. Саме така діяльність є основою активного пізнання, у якому знання не подаються в готовому вигляді, а стають відкриттям, зробленим самою дитиною. Таким чином, практичні методи не лише забезпечують міцність засвоєння навчального матеріалу, а й формують стійкий інтерес до пізнавальної діяльності, розвивають самостійність, ініціативність і віру у власні сили.

Ігрові методи навчання займають особливе місце серед засобів розвитку пізнавальної активності молодших школярів, оскільки поєднують навчання з природною для дитини формою діяльності – грою. Гра для молодшого школяра є провідною діяльністю, тому саме через неї відбувається найефективніше засвоєння знань, формування умінь і розвиток інтересу до навчання. Ігрові методи забезпечують оптимальне поєднання емоційного й інтелектуального компонентів навчального процесу, що створює позитивний психологічний клімат, сприяє мотивації та внутрішній активності дитини.

Ігрові методи навчання – це особливий різновид практичних методів, що ґрунтуються на принципах змагання, співпраці, творчості та емоційного залучення. Їхня сутність полягає у створенні навчальних ситуацій, наближених до ігрових, у яких учень діє активно, самостійно шукає правильне рішення,

проявляє ініціативу.

Ігрові методи на уроках української мови можуть реалізовуватися як у фронтальній, так і в індивідуальній, парній чи груповій формах роботи. Наприклад, у грі «Мовна розминка» учитель ставить запитання або пропонує загадки, на які клас відповідає колективно, у парній – діти змагаються, хто швидше знайде слово з певним звуком чи орфограмою, у груповій – команди складають тексти, змагаючись у правильності й творчості виконання.

Особливу увагу варто звернути на емоційний аспект ігрових методів. У процесі гри створюється атмосфера радості, співпереживання, очікування успіху. Учень, захоплений ігровим завданням, часто не усвідомлює, що навчається, однак саме в цей момент пізнавальна активність досягає найвищого рівня активності. Позитивні емоції стають стимулом до повторення навчальних дій, сприяють формуванню стійкого інтересу до предмета.

Таким чином, ігрові методи навчання є потужним інструментом розвитку пізнавальної активності молодших школярів. Вони поєднують навчальну мету з природними для дітей формами спілкування й діяльності, сприяють виникненню внутрішньої мотивації, створюють умови для творчості, самовираження та успіху кожного учня.

Проблемно-пошукові методи навчання посідають особливе місце серед способів активізації пізнавальної діяльності молодших школярів. Їхня основна мета – створення навчальних ситуацій, у яких учень не просто сприймає готову інформацію, а самостійно шукає відповіді, робить висновки, доводить власну думку. Такі методи сприяють формуванню логічного мислення, вміння аналізувати, порівнювати та узагальнювати – тобто розвивають ті інтелектуальні процеси, які є основою пізнавальної активності.

Проблемно-пошуковий підхід ґрунтується на створенні пізнавальної проблеми – запитання, завдання або ситуації, що викликає у дітей здивування, суперечність чи бажання знайти відповідь. Наприклад, педагог може поставити питання: «Чому у слові «веселий» пишемо літеру е, хоча чуємо и?» або «Що буде, якщо з речення забрати всі розділові знаки?». Такі ситуації викликають

мисленнєве напруження, активізують інтерес, стимулюють дітей до самостійних міркувань. Наприклад, під час опрацювання теми «Будова слова» учитель може запропонувати дітям дослідити, як утворюються нові слова: «Чому ми кажемо «ліс – лісник – лісовий»? Що спільного між цими словами?». Діти спостерігають, роблять припущення, групують слова, а в підсумку самостійно відкривають поняття спільної частини слова – кореня. Такий спосіб засвоєння матеріалу не лише закріплює знання, а й формує дослідницький інтерес.

Важливим моментом у застосуванні проблемно-пошукових методів є створення ситуації успіху. Учитель має підтримувати будь-яку спробу самостійного міркування, навіть якщо вона не зовсім правильна. Адже головне – не сам результат, а процес пошуку, у якому формується мислення, ініціатива, упевненість у власних силах.

Проблемно-пошукові методи мають значний потенціал у розвитку пізнавальної активності молодших школярів, оскільки стимулюють інтелектуальну ініціативу, формують уміння мислити, аналізувати, робити висновки, аргументувати свою позицію. У поєднанні з ігровими формами вони створюють умови для справжнього дослідницького навчання, у якому знання не подаються в готовому вигляді, а здобуваються самостійно в процесі пошуку.

Отже, розвиток пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови значною мірою залежить від правильно підібраних форм і методів навчання. Ефективність освітнього процесу визначається не лише змістом матеріалу, а й тим, як учитель організовує діяльність дітей, наскільки цікаво, різноманітно й послідовно застосовує різні педагогічні підходи.

Форми навчання дозволяють організувати навчальну взаємодію, у якій кожен учень може проявити активність, відповідальність і творчість. Кожна з них сприяє розвитку певних якостей пізнавальної діяльності – самостійності, комунікативності, уміння працювати разом і досягати спільної мети.

Методи навчання утворюють своєрідну систему засобів впливу на пізнавальну сферу дитини. Застосування дидактичних ігор, творчих вправ, дослідницьких завдань забезпечує активне включення учнів у навчальний

процес, формує в них пізнавальний інтерес, допитливість, ініціативність.

Таким чином, ефективний розвиток пізнавальної активності можливий лише за умови поєднання різних форм і методів, які забезпечують чергування видів діяльності, емоційне залучення, самостійність і співпрацю. Урок української мови, побудований на основі дидактичної гри, перетворюється на простір дослідження, творчості й радості пізнання, де кожна дитина має змогу проявити себе, відчути успіх і зацікавлення навчанням.

2.3 Методичні рекомендації щодо розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор

Пізнавальна активність молодших школярів формується не стихійно, а цілеспрямовано – у процесі системної педагогічної роботи, коли навчання стає для дитини не обов’язком, а цікавою подорожжю у світ знань. Саме вчитель виступає провідником у цій подорожі, організовуючи освітнє середовище так, щоб кожен урок викликав у дітей емоції, спонукав до роздумів, відкриттів та творчого пошуку.

У цьому процесі дидактична гра виступає не лише засобом закріплення матеріалу, а передусім способом розвитку мислення, мовлення, уяви, творчої ініціативи та бажання дізнаватися більше. Гра створює ситуацію емоційного піднесення, в якій дитина не боїться помилитися, а навпаки – прагне спробувати ще раз, довести собі, що зможе впоратися. Це середовище, де навчання перестає бути формальним, а знання набувають практичного сенсу. У процесі ігрової діяльності дитина навчається мислити, робити висновки, аргументувати, слухати інших, що є важливими складовими пізнавальної активності.

Тому завдання вчителя полягає не просто у введенні ігор до навчального процесу, а в методично правильному використанні їх для розвитку пізнавальної активності школярів. Це означає, що кожна гра повинна мати чітку навчальну мету, бути логічно інтегрованою у зміст уроку, враховувати вікові та

індивідуальні особливості дітей, а також забезпечувати активну участь усіх учнів. Методичний підхід передбачає продуману структуру ігрової діяльності, визначення завдань, правил, форм організації (індивідуальної, парної, групової) та способів підбиття підсумків.

Таким чином, розглянуті нами особливості організації ігрової діяльності та її вплив на пізнавальну активність створюють основу для методичних рекомендацій, які допомагають системно впроваджувати дидактичні ігри на уроках української мови. Ми пропонуємо у цих рекомендаціях практичні поради щодо добору дидактичних ігор із урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, організації їх проведення, створення умов для активної участі кожної дитини та підтримки її інтересу до навчання. Також ми розглядаємо способи поєднання ігрових методів із іншими формами роботи на уроці, а окрему увагу приділяємо розвитку навичок самоконтролю, уміння аналізувати власну діяльність і усвідомлювати власні досягнення. Реалізація цих рекомендацій сприяє послідовному, системному і ефективному розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови.

Першою методичною рекомендацією є створення емоційно-пізнавального фону уроку, на якому гра сприймається не як розвага, а як органічна, природна частина навчального процесу. Дуже важливо, щоб учні відчували себе учасниками захоплюючої діяльності, а не просто виконавцями завдань. Формування такого фону сприяє пробудженню у дітей почуття цікавості, бажання дізнаватися нове, прагнення розв’язати завдання самостійно.

Щоб ефективно стимулювати пізнавальну активність, педагог може використовувати різноманітні вступні прийоми: короткі загадки, проблемні питання, несподівані сюжети чи навіть невеликі театралізовані сцени. Наприклад, урок можна розпочати словами: «Сьогодні ми вирушаємо у подорож світом букв і допоможемо літерам знайти загублені склади», чи «До нас завітала казкова героїня – але вона говорить неправильно – допоможемо їй скласти речення правильно?». Такі прийоми не лише привертають увагу дітей, а й створюють уяву навчальну ситуацію, в якій дитина почувається активним

учасником подій.

Важливим елементом є створення емоційної зацікавленості через невідомість і проблемність. Коли учні не знають точної відповіді і повинні самостійно шукати рішення, виникає внутрішня мотивація до навчальної діяльності. До цього можна додати елемент змагання: учні можуть працювати індивідуально, парами чи групами, порівнювати результати та обговорювати способи досягнення мети. Такий підхід допомагає не тільки підтримати інтерес до уроку, а й формує критичне мислення, уважність і вміння аргументувати власну думку.

У грі пізнавальний інтерес посилюється завдяки можливості висловити власну позицію, проявити себе і отримати позитивний емоційний відгук. Діти відчувають задоволення, коли знаходять правильне рішення, роблять відкриття або допомагають однокласникам. Саме такі емоційні компоненти сприяють активізації мислення, розвитку аналітичних і логічних навичок, а також формуванню стійкої пізнавальної активності. З часом подібні вправи привчають дітей самостійно шукати відповіді, оцінювати свої дії та результати, планувати наступні кроки – і саме це є показником високого рівня пізнавальної активності та внутрішньої мотивації до навчання.

Крім того, варто зазначити, що формування емоційно-пізнавального фону уроку має системний характер. Використання ігор на кожному уроці, незалежно від теми, допомагає створити сталі позитивні асоціації з навчанням, розвиває інтерес до української мови як предмета та стимулює бажання брати активну участь у всіх видах діяльності. Такий підхід забезпечує не лише розважальний ефект, а й глибоке засвоєння знань через активну, усвідомлену участь учнів у навчальному процесі.

Ще одна важлива методична рекомендація полягає в організації ігор із поступовим переходом від дій за зразком до самостійних пошуків та творчої активності учнів. На початкових етапах навчання дитина потребує чітких інструкцій і підтримки з боку вчителя: вона діє за зразком, виконує завдання за алгоритмом, спостерігає за прикладом педагога. Такий підхід дозволяє учню

засвоїти основні правила, зрозуміти логіку завдань та навчитися правильно виконувати дії, не відчуваючи при цьому страху помилки або невпевненості.

З часом, однак, дуже важливо поступово збільшувати ступінь самостійності учнів. Школярі можуть самі формулювати запитання, підбирати матеріал для гри, вигадувати власні слова або речення, створювати мініігри для однокласників. Така практика не лише стимулює мислення, а й формує у дітей відповідальність, ініціативу та внутрішню мотивацію до пізнання, адже вони відчувають себе повноцінними учасниками навчального процесу і розуміють, що від їхніх рішень залежить результат.

Наприклад, після традиційної гри «Склади речення» можна запропонувати дітям перейти на більш творчий рівень: створити власну гру, придумати картки зі словами або реченнями, які вони потім продемонструють класу. Такі завдання активізують логічне, асоціативне та критичне мислення, дозволяють відпрацювати мовні навички в нових ситуаціях і глибше засвоїти мовні явища, а також розвивають навички планування та організації власної діяльності.

Додатково можна використовувати прийоми, коли учні самостійно визначають правила гри або систему підрахунку балів, що формує у них відчуття контролю над навчальним процесом і підтримує внутрішню мотивацію. Такі ігрові практики можна комбінувати з проблемними ситуаціями, наприклад: «Як скласти речення так, щоб воно стало загадкою для однокласників?» або «Які слова можна об’єднати, щоб вийшла смішна історія?». Подібні вправи допомагають мислити нестандартно, пропонувати власні рішення та аргументувати їх, що є важливою складовою розвитку пізнавальної активності.

Особливо ефективним є поєднання індивідуальної, парної та групової роботи під час таких самостійних пошукових завдань. Наприклад, спочатку учень працює самостійно над створенням карток або правил, потім у парі обговорює їх із однокласником, а на завершальному етапі представляє класу, де відбувається колективне обговорення та узагальнення. Така послідовність дозволяє поступово переводити дітей від навчання за зразком до самостійного творчого мислення, забезпечує комплексний розвиток мовних, пізнавальних та

соціальних навичок і сприяє формуванню стійкої пізнавальної активності.

Для розвитку пізнавальної активності особливо важливо, щоб дидактичні ігри не обмежувалися простим відтворенням знань, а стимулювали різні розумові операції такі, як порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація та пошук закономірностей. Ключовим моментом є те, що гра повинна спонукати дітей до активного мислення, формувати у них навички критичного сприйняття інформації та уміння аргументовано доводити свою позицію. Тому завдання вчителя полягає у доборі таких ігор, у яких учні не просто відповідають на запитання, а самостійно знаходять рішення, обґрунтовують його та пояснюють логіку свого вибору.

Наприклад, у грі «Зайве слово» діти не просто називають слово, яке не підходить за змістом, а пояснюють свій вибір, формулюючи чітку причину. Це дозволяє їм усвідомлювати зв’язки між поняттями, порівнювати ознаки предметів чи явищ, аналізувати їхні властивості. Під час гри «Знайди правило» учні отримують набір прикладів речень і самостійно формулюють граматичне правило, яке об’єднує ці приклади. Такий прийом не лише закріплює мовні знання, а й сприяє розвитку логічного та аналітичного мислення, уміння робити висновки та узагальнювати матеріал, що є основними показниками високого рівня пізнавальної активності.

Крім того, доцільно організовувати ігри таким чином, щоб вони включали комбінацію індивідуальної та колективної діяльності. Наприклад, спочатку учень самостійно аналізує завдання та формулює свою відповідь, потім у парі чи групі обговорює її з однокласниками, а наприкінці – представляє всьому класу. Такий підхід дозволяє не тільки підтримувати мотивацію до навчання, а й розвивати комунікативні навички та уміння слухати інших.

Важливо також враховувати, що пізнавальна активність формується поступово: спочатку учні потребують допомоги та підказок, а згодом – дедалі більше самостійності та свободи у виборі стратегії виконання завдань. Саме тому ігрові методи мають бути організовані послідовно та системно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей. Тільки тоді гра стає не розвагою,

а ефективним засобом розвитку мислення, логіки, уміння робити висновки та активної пізнавальної діяльності.

Однією з провідних методичних рекомендацій є спрямування дидактичних ігор на розвиток мовленнєвої активності учнів. Мовлення відіграє ключову роль у пізнавальному процесі, адже через нього дитина формулює думки, структурує інформацію, виражає власні ідеї та уявлення про навколишній світ. Тому важливо, щоб ігри на уроках української мови поєднували навчальні завдання з розвитком мовленнєвих навичок, стимулювали логічність мислення, точність мислення, гнучкість і образність думки. Такий підхід дозволяє поєднувати засвоєння правил орфографії, граматики та пунктуації з формуванням навичок творчого, осмисленого мовлення.

Наприклад, ігри «Продовж речення», «Добери риму» або «Знайди помилку» не обмежуються виконанням завдань, а спонукають дітей мислити, аналізувати та вибирати найбільш точне слово чи конструкцію. Під час виконання таких завдань учні змушені враховувати значення слів, логіку речень, стилістичні особливості мови, а також власну уяву. Завдяки цьому розвивається не лише мовлення, а й мислення, здатність робити висновки, узагальнювати та знаходити зв’язки між явищами.

Особливо цінним є використання ігор із творчим завданням: діти можуть вигадувати власні історії, прислів’я, загадки або продовження казкових сюжетів, що дозволяє їм проявляти фантазію та індивідуальний стиль мислення. Через такі активності формується не лише мовленнєва компетенція, а й здатність до самостійного пошуку інформації, планування дій і логічного аналізу, що позитивно впливає на загальний розвиток пізнавальної активності.

Таким чином, ігри, спрямовані на розвиток мовлення, стають не лише засобом закріплення знань з української мови, а й ефективним інструментом стимулювання мислення, творчої активності та комунікативної компетентності учнів, створюючи сприятливе середовище для розвитку стійкої пізнавальної активності на уроках.

Пізнавальна активність неможлива без сприятливого емоційного

середовища, тому наступна методична рекомендація полягає у створенні на уроці атмосфери доброзичливості, підтримки та успіху. Діти найбільш активно включаються у навчальний процес тоді, коли не бояться помилитися, відчувають себе почутими та підтриманими. Дидактична гра в такому середовищі має стати джерелом радості відкриття, задоволення від процесу пізнання та впевненості у власних силах. Учитель у цій ситуації виступає не як суворий контролер, а як партнер і наставник, який підтримує кожну дитину, заохочує її спроби, підкреслює та стимулює активність.

Особливу увагу слід приділяти прийомам, які створюють відчуття успіху у дітей. Наприклад, доцільно застосовувати методику «успішного старту»: спочатку пропонуються завдання, з якими учні точно впораються, і лише після цього – більш складні та проблемні. Такий підхід дозволяє поступово формувати віру у власні можливості, розвивати внутрішню мотивацію та бажання діяти далі. Поступова складність завдань допомагає уникнути перевантаження, страху перед помилкою та розчарування, що особливо для молодших школярів.

Крім того, ефективним є використання парних і групових ігор, де діти підтримують одне одного та працюють над спільним завданням. Наприклад, у грі «Склади історію» кожен учень додає слово або речення до загальної розповіді. Вчитель у цьому випадку виступає як помічник і координатор, який заохочує дітей, підказує, якщо хтось не знає, і підтримує атмосферу довіри та співпраці. Така організація гри дозволяє навіть пасивним учням відчути себе частиною навчального процесу і активно включитися у пізнавальну активність.

Таким чином, дидактична гра у поєднанні з емоційною підтримкою та ситуацією успіху стає ефективним інструментом розвитку пізнавальної активності: діти не бояться помилок, прагнуть пробувати нове, мислити креативно та співпрацювати з іншими. Правильно організована гра допомагає формувати самооцінку, внутрішню мотивацію та стійкий інтерес до навчання, а також розвиває мовленнєву та логічну активність молодших школярів.

Розвиток пізнавальної активності ефективний лише тоді, коли учні мають змогу чергувати індивідуальну, парну та групову роботу у процесі гри.

Індивідуальні ігри допомагають виявити самостійність, уважність, здатність концентруватися та контролювати власні дії. Наприклад, у грі «Збери слово» або «Склади речення» кожен учень працює у власному темпі, самостійно знаходить правильні варіанти відповідей і відчуває задоволення від власного успіху. Такий підхід дозволяє педагогові оцінити рівень підготовки кожного учня та індивідуально стимулювати його пізнавальну активність.

Парна робота у грі формує уміння співпрацювати, обговорювати, ділитися ідеями та аргументувати свою думку. У парних іграх діти змушені домовлятися, радитися, узгоджувати спільне рішення, що розвиває навички колективного мислення та взаємодії. Педагог у цей час спостерігає, підтримує діалог між учнями, підказує та стимулює їх до більш активного обговорення, сприяючи розвитку соціальної та мовленнєвої компетентності.

Групові ігри дозволяють учням аналізувати відповіді однокласників, робити висновки, узагальнювати інформацію та висловлювати власну позицію. Вони навчають дітей не лише розв’язувати навчальні завдання, а й узгоджувати колективні дії, шукати компроміси та приймати спільні рішення, що є важливим елементом пізнавальної активності.

Ще більш ефективними групові ігри стають тоді, коли педагог застосовує рольові або проблемні ситуації, які стимулюють дискусію та обговорення. Наприклад, гра «Редактори» передбачає, що кожна група отримує текст із помилками і повинна його виправити, а потім пояснити свій вибір іншим.

Важливо, що поєднання індивідуальної, парної та групової роботи створює динамічний і багатовимірний навчальний процес, у якому учні активно діють, порівнюють результати, радяться, обговорюють і аргументують власні рішення. Такий підхід не лише сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, а й формує у дітей стійкі навички пізнавальної активності, уміння мислити творчо, аналізувати, робити висновки та працювати у колективі.

Ще один важливий напрям методичних рекомендацій стосується етапу рефлексії, коли гра завершується не лише досягненням результату, а й усвідомленням отриманих знань і вмінь. Саме на цьому етапі формується зв’язок

між ігровою діяльністю та пізнавальним процесом. Учні мають не просто виграти чи правильно відповісти, а зрозуміти, що нового вони дізналися, чому це так важливо та як вони це зробили.

Учитель може використовувати короткі підсумкові ігри або інтерактивні прийоми рефлексії, такі як «Мікрофон», «Продовж речення», «Світлофор настрою», «Дерево знань» тощо. Наприклад, у грі «Мікрофон» кожен учень коротко висловлює одну думку: «Сьогодні я зрозумів, що…», «Мені було цікаво, бо…», «Мене здивувало…». У грі «Продовж речення» можна запропонувати дітям такі фрази: «Тепер я знаю, що…», «Мені вдалося…», «Я навчився…». А «Дерево знань» передбачає, що діти прикріплюють до зображення дерева «листочки» з написаними власними відкриттями або досягненнями.

Такі види діяльності допомагають перевести гру із зовнішнього рівня (розвага) на внутрішній рівень (осмислення, самооцінка, узагальнення). Дитина починає усвідомлювати власні кроки в навчанні, бачить свій прогрес, що формує внутрішню мотивацію до пізнання.

Важливо, щоб педагог під час рефлексії не оцінював дітей у звичному сенсі, а виступав модератором, який допомагає усвідомити цінність зусиль кожного. Для цього доцільно використовувати позитивні формулювання: «Мені сподобалось, як ти сьогодні шукав відповіді», «Твої ідеї допомогли команді», «Ти зробив відкриття, яке варте уваги».

Таким чином, рефлексивні ігри стають завершальним етапом розвитку пізнавальної активності, оскільки вони дозволяють учневі не лише брати участь у навчальному процесі, а й оцінювати його, розуміти власні досягнення, аналізувати труднощі й формувати позитивне ставлення до навчання.

Дуже ефективно впливають на розвиток пізнавальної активності ігри з елементами дослідження, адже саме в них діти відчувають себе не просто учнями, а справжніми відкривачами знань. Такі ігри формують навички спостереження, аналізу, порівняння, висування гіпотез, перевірки припущень, що є основою дослідницького мислення.

Під час таких ігор учні перетворюються з пасивних спостерігачів на

активних дослідників, які самостійно шукають закономірності у мовному матеріалі, роблять відкриття, ставлять запитання. Завдання педагога – не повідомити готове правило, а створити ситуацію пізнавальної проблеми й делікатно спрямовувати дітей до самостійного висновку. У цьому полягає методична майстерність учителя: допомогти учням відчути учням радість відкриття, а не просто запам'ятати результат.

Наприклад, учням пропонують кілька речень, серед яких «сховалися» помилки-шпигуни. Завдання – виявити їх, пояснити, у чому полягає порушення, і виправити. Або у грі «Відкрий правило» діти отримують набір прикладів і на основі спостережень самі формулюють граматичне правило. Такі завдання не лише розвивають уважність і логічне мислення, а й сприяють формуванню стійкої пізнавальної мотивації: дитина бачить, що знання – це не готовий результат, а продукт власних роздумів.

Крім того, дослідницькі ігри стимулюють розвиток рефлексивних умінь – уміння пояснювати як отримано відповідь, доводити свою точку зору, співвідносити нові знання з попередніми. Такі навички є основою самостійності мислення, яка, у свою чергу, є показником високого рівня пізнавальної активності.

Отже, дидактичні ігри є одним із найефективніших засобів розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови. Їхнє значення полягає не лише у підвищенні інтересу до навчання, а й у глибокому впливі на формування мислення, мовлення, уваги, уяви, творчих здібностей і самостійності учнів. Через гру діти легше засвоюють складний мовний матеріал, вчаться аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, а отже – стають активними учасниками власного пізнання.

Методично правильне використання ігор дає змогу зробити навчальний процес емоційно насиченим, цікавим, особистісно значущим для кожної дитини. Важливо, щоб педагог не обмежувався випадковими іграми, а продумував їхню структуру, місце на уроці, дидактичну мету, логіку переходу від гри до навчального змісту. Тільки за такої організації гра стає не розвагою, а засобом

глибокого осмислення матеріалу.

Розвиток пізнавальної активності відбувається, коли дитина не лише виконує ігрове завдання, а розуміє його сенс, аналізує власні дії, бачить зв’язок між грою та навчанням. Важливим є поєднання елементів змагання, дослідження, співпраці, які мотивують учнів до пошуку правильних відповідей, формулювання власних суджень, застосування знань на практиці.

Таким чином, дидактична гра стає ефективним педагогічним інструментом формування активної, мислячої, допитливої особистості молодшого школяра. Вона допомагає перетворити навчання з процесу засвоєння фактів у процес самостійного відкриття знань, сприяє формуванню інтересу до рідної мови, вихованню любові до слова, розвитку впевненості у власних силах і прагненню до подальшого пізнання.

Отже, систематичне використання дидактичних ігор у навчанні української мови забезпечує не лише ефективне засвоєння навчального матеріалу, а й створює умови для розвитку пізнавальної активності, творчості, ініціативи та самореалізації кожної дитини. Саме через гру молодший школяр розкриває свій потенціал, навчається мислити, діяти і пізнавати світ свідомо й із захопленням.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне та практичне обґрунтування методики розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор. Результати дослідження дали змогу досягнути поставленої мети, вирішити всі визначені завдання та сформулювати такі висновки.

1. Охарактеризовано поняття пізнавальної активності та визначено її значення для розвитку молодших школярів. Установлено, що пізнавальна активність є інтегрованою якістю молодшого школяра, яка виявляється у прагненні дитини пізнавати, ставити запитання, шукати нову інформацію, знаходити відповіді, робити висновки та застосовувати знання на практиці. Визначено її провідну роль для розвитку мислення, мовлення, уваги, уяви, формування навчальної мотивації, довільності та самостійності. Доведено, що високий рівень пізнавальної активності сприяє кращій адаптації дітей до навчального процесу та підвищує результативність опанування української мови.

2. Розкрито роль дидактичних ігор як засобу розвитку пізнавальної активності молодших школярів. Проаналізовано сутність, структуру та класифікаційні підходи до дидактичних ігор. Встановлено, що гра забезпечує природний перехід від навчання за зразком до самостійного пошуку, створює емоційно-позитивне середовище, активізує мисленнєві процеси, мотивує до навчання та сприяє формуванню інтересу до рідної мови. Доведено, що дидактичні ігри ефективно поєднують навчальні, розвивальні та виховні завдання.

3. Проаналізовано психолого-педагогічні умови ефективного використання дидактичних ігор у навчальному процесі молодших школярів. Установлено, що результативність ігрової діяльності залежить від урахування вікових особливостей дітей; створення емоційно сприятливого середовища;

забезпечення послідовності та системності впровадження ігрових форм; організації поєднання індивідуальної, парної та групової роботи; добору ігор, спрямованих на розвиток аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та пошуку закономірностей. Доведено важливість переходу від репродуктивних до творчих видів діяльності.

4. Визначено педагогічні умови розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор. До ключових умов належать: систематичне використання дидактичних ігор на всіх етапах уроку; поєднання мовних, пізнавальних і творчих завдань у межах ігрової діяльності; організація етапності: від ігор на відтворення до ігор на конструювання та творчість; забезпечення індивідуалізації та диференціації завдань; активне залучення учнів до створення ігрових матеріалів; формування атмосфери довіри, взаємодопомоги та позитивного емоційного налаштування.

5. Описано форми та методи розвитку пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор. У роботі узагальнено та систематизовано актуальні форми (фронтальні, групові, індивідуальні, парні) і методи (ігрове моделювання, рольові та мовленнєві ігри, дидактичні вправи з елементами пошуку, творчі завдання, ситуаційні ігри, інтерактивні техніки). Визначено, що найбільш ефективними є методи, які потребують від учнів активної дії: аналізу, аргументації, прогнозування, створення власних мовленнєвих продуктів.

6. Розроблено методичні рекомендації щодо розвитку пізнавальної активності в молодших школярів на уроках української мови засобами дидактичних ігор. У межах дослідження створено комплекс методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності розвитку пізнавальної активності молодших школярів у процесі вивчення української мови. Рекомендації охоплюють принципи добору дидактичних ігор, особливості їх використання на різних етапах уроку, способи забезпечення емоційно-пізнавальної залученості учнів, а також прийоми формування ключових мовних і мисленнєвих умінь через гру. Методичні рекомендації передбачають: чітке

визначення мети гри та її зв’язку з програмовим матеріалом; використання ігор на всіх етапах уроку; добір ігор, що активізують розумові операції, оскільки саме вони забезпечують зростання пізнавальної активності; опору на різні форми організації навчання; залучення учнів до створення власних ігрових матеріалів, що сприяє розвитку творчості, ініціативності та відповідальності; підтримку позитивного емоційного фону під час гри, що забезпечує бажання учнів діяти активно, без страху помилитися та з готовністю повторно виконувати завдання; використання елементів рефлексії в ігровій формі, що формує в учнів уміння аналізувати свій навчальний результат.

Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані вчителями початкової школи для підвищення ефективності навчання української мови.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що дидактичні ігри є дієвим засобом розвитку пізнавальної активності молодших школярів, а комплексне забезпечення педагогічних умов, описаних у роботі, сприяє формуванню стійкого інтересу до навчання, розвитку мислення, мовлення, творчості, самостійності та успішному опануванню української мови.

Отримані результати не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення впливу цифрових дидактичних ігор, використання міжпредметних ігрових технологій, а також розширення системи творчих ігор для розвитку критичного мислення молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова К. В. Гра на уроках як метод навчання. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя* : зб. наук. пр. Харків : Віровець А. П. «Апотсроф», 2013. Вип. 9. С. 5–8.

2. Бичок І. О., Хворостіна Ю. В. Структура дидактичних ігор. *Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ*плюс-2024 Форум молодих дослідників» :* мат. V всеукр. наук.-мет. інт.-конф. студ., асп. та мол. вч. (м. Суми, 29 лист. 2024 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. С. 19.

3. Васильєв Д. О. Дидактична гра як форма організації дитячої діяльності. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє:* мат. всеукр. наук. конф. з міжн. уч. (м. Черкаси, 22 квіт. 2021 р.). Черкаси : ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. С. 171–173.

4. Вашуленко М. С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1–4 класах. Київ : Знання, 2001. 112 с.

5. Габовда М. І. Особливості використанні дидактичних ігор на уроках в новій українській школі. *Теорія і практика сучасної науки та освіти*: мат. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 жовт. 2020 р.). Львів : Львівський науковий форум. 2020. С. 26–28.

6. Губаль Г. Ю. Дидактична гра як умова активізації освітнього процесу. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: зб. тез доп. VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 27–28 жовт. 2022 р.). Мукачево :Вид-во МДУ, 2022. С. 133–135.

7. Державний стандарт початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.07.2025).

8. Іващенко Л. М. Використання дидактичних ігор у практиці початкової школи. *Вісник студентського наукового товариства [електронне видання] :*зб. наук. пр. студ., маг., і асп. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. Вип. 4. С. 290–293.

9. Костенко Т. І. Соціально-психологічні умови забезпечення пізнавальної активності слабозорих дошкільників. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. №3. 2012. С. 27–31.

10. Кушнір В. Дидактична гра як засіб активізації пізнавальної діяльності підлітків на уроках мови та літератури. *Парадигма етнокультурологічної спрямованості педагогічного середовища Поліського регіону*: зб. наук. праць. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 206–210.

11. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів: монографія. Харків : ОВС, 2000. 164 с.

12. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа. 1990. 366 с.

13. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: книга для вчителя. Київ : Освіта. 1992. 160 с.

14. Марусинець М. М. Розвиток пізнавальної активності. *Дошкільне виховання*.1999. № 11–12. С. 7–9.

15. Мороз А. К. Дидактична гра як метод навчання. *Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект* : зб. наук. і наук.-мет. праць. Вип. 2. Кривий Ріг : КДПУ, 2019. С. 161–164.

16. Нікітська Ю. М. Розвиток пізнавальної сфери особистості учня засобами дидактичної гри. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : зб. тез. доп. III всеукр. наук.-практ. інт.-конф. (м. Мукачево, 6 лист. 2020 р.). Мукачево : МДУ, 2020. С. 34–36.

17. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова, І. Коберник, В. Ковтунець, О. Макаренко, О. Малахова, Т. Нанаєва, Г. Усатенко, П. Хобзей, Р. Шиян. Міністерство освіти і науки України, 2016. 34 с.

18. Павлич А. С. Дидактична гра та її значення у розвитку дитини молодшого шкільного віку. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції :* зб. тез доп. ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 25–26 жовт.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. С. 281–283.

19. Поліщук М. Дидактична гра як засіб навчання і виховання молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. мат. ІІ міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Вінниця, 19–20 квіт. 2018 р.). Вінниця :ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 7. С. 187–190.

20. Полякова Т. В. Пізнай себе: система ігор, спрямована на формування адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку. *Розкажіть онуку*. 2010. № 10. С. 63–66.

21. Прозор А. Дидактична гра як засіб формування пізнавального інтересу учнів початкової школи. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи :* мат. І наук.-прак. інт.-конф. здоб. др. (маг.) рівня вищої освіти першого року навчання фак. поч. навч. ХНПУ ім Г. С. Сковороди (м. Харків, 17 тр. 2022 р.). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2022. Ч. 1. С. 16.

22. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.

23. Рендзей В. М., Товканець Г. В. Дидактична гра в освітньому процесі початкової школи. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів* : зб. тез доп. ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 12–13 трав. 2022 р.). Мукачево, 2022. С. 157–159.

24. Руденко О. П. Використання гри як засобу підвищення ефективності навчання. *Школа*: інформ.-метод. журнал. 2011. № 11. С. 67–70.

25. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Генеза, 2002. 368 с.

26. Сагірова Г. Я. Гра як один з методів активного навчання на уроках. *Нова українська школа в умовах сучасності* : зб. тез доповідей І всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 11 квіт. 2019 р.) Маріуполь : МДУ, 2019. С. 123–124.

27. Салань Н. В. Застосування ігрових технологій на уроках математики та інформатики у початковій школі. *Фізико-математична освіта*. 2016. Вип. 4. С. 108–111.

28. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра. 2006. 221 с.

29. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. 2-ге вид, вип., доп. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.

30. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. 1976. 328 с.

31. Терещенко А. Дидактична гра як засіб стимулювання пізнавальної активності учнів. *Педагогічний альманах* : зб. праць мол. науковців. Вип. 1. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. С. 263–269.

32. Тіхонова Н., Стукаленко О. Ігрові технології у практиці роботи над текстами Василя Сухомлинського як стратегія розвитку інтересу молодших школярів до щоденного читання. *Педагогічний вісник*. № 1–2. Кропивницький, 2023. С. 93–98.

33. Ткачук Т. А. Радість пізнання. *Дошкільне виховання*. 2002. № 9. С. 10–11.

34. Фурман О. А. Проблема активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 3. 2011. С. 75–81.

35. Шевчук І. В. Роль дидактичних ігор у навчально-виховному процесі початкової школи. *Професійний розвиток педагога*: мат. ІІ наук.-практ. інт.-конф. «Сучасний вчитель початкових класів: досвід та перспективи», присвячений 75-річчю. (м. Рівне, 26-27 лист. 2015 р.). Рівне : О. Зень, 2015. С. 88–90.